

ÍNDIX

▪ Índex	1
▪ 1. Introducció	3
▪ 2. Context històric: Visió general de la condició de la dona (finals segle XIX principis del XX)	6
2.1. Condició de la dona	9
2.2. La dona i l'educació	11
2.3. La dona i el treball	14
2.4. La dona i el sindicalisme	18
2.5. La dona i la construcció del feminisme	19
▪ 3. Estudi comparatiu: 5 iniciatives legislatives promulgades durant la República i el franquisme	25
3.1. Vot	26
3.1.1. República	26
3.1.2. Franquisme	32
3.2. Divorci i matrimoni civil	33
3.2.1. República	33
3.2.2. Franquisme	35
3.3. Avortament	37
3.3.1. República	37
3.3.2. Franquisme	40
3.4. Educació	42
3.4.1. República	42
3.4.2. Franquisme	46
3.5. Terreny laboral	50
3.5.1. República	50

3.5.2. Franquisme	53
▪ 4. Entrevistes	56
4.1. Maria Salvo i Iborra	57
4.2. Juliana Martínez i Molinero	75
4.3. Antònia Adroher i Pascual	80
▪ 5. Conclusions	89
▪ 6. Apèndix	96
Apèndix 1. Gràfics	92
Apèndix 2. Discurs de Clara Campoamor	99
Apèndix 3. Iniciatives legislatives	104
Apèndix 4. Cartells de la República	109
▪ 7. Bibliografia	114

INTRODUCCIÓ

*Que no os ahoguen las lágrimas,
a mi no me tiembla la mano al escribir.*

Dionisa Manzanero, nit del 4 d'agost de 1939.

Trece rosas rojas. Tretze roses roges. És el nom amb què es coneix les 13 noies, 7 d'elles menors d'edat, que van ser afusellades la matinada del 5 d'agost de 1939. El seu delictes era ser "roges". El primer cop que vaig llegir aquestes tres paraules va ser a la novel·la *La voz dormida* de Dulce Chacón, i la petita menció que es feia de la seva història em va impactar. Vaig decidir descobrir més coses d'aquestes tretze noies i amb el llibre *Trece Rosas Rojas* del periodista Carlos Fonseca em vaig endinsar en la vida de cada una de les tretze roses, el fals motiu pel qual van ser condemnades i sobretot en l'última nit que van viure i l'última carta que van escriure cada una d'elles. La brutal repressió del franquisme va afusellar tretze joves idealistes contra la tanca del cementiri de l'Est a Madrid. Totes elles van morir innocentment però van afrontar la mort amb dignitat i fermesa; totes elles compartien un ideal: la lluita per la llibertat.

Julia Conesa, una de les tretze roses de 19 anys, en la seva última carta escrita la mateixa matinada de la seva mort i dirigida a la seva mare, només va demanar una sola cosa: "Que mi nombre no se borre en la historia".

L'última frase que va escriure Julia Conesa hores abans de la seva mort, és el principal motiu pel qual vaig decidir fer aquest treball. He volgut descobrir per què van lluitar aquestes i tantes altres dones a favor de la República i què va significar la imposició del franquisme. Vull recordar totes les dones, anònimes o conegudes, que van patir la tortura, l'exili, la humiliació i fins i tot la mort, per defensar uns ideals.

OBJECTIUS

Aquest treball té dos objectius.

El primer objectiu del treball és explicar quina era la situació laboral, educativa, cultural, familiar i sobretot social de la dona abans, durant i després de la

República. Analitzar-la des d'una perspectiva global de l'estat espanyol però concentrant-me en Catalunya.

M'he centrat en el període republicà, en la guerra civil i en la postguerra. Des que el Front Popular va arribar al govern, les mesures emancipadores i favorables a la condició social de la dona van néixer i créixer de cop. Durant la Guerra civil van haver de lluitar per desenvolupar aquestes lleis. I un cop acabada la guerra van quedar totes anul·lades i la situació de la dona va canviar radicalment.

El segon objectiu és conèixer com van viure les dones d'aquella generació aquells anys de canvis i de lluita. He volgut escoltar aquelles noies joves, avui ancianes però plenes de vitalitat, i entrevistar-les per tal que m'expliquessin què i com recorden l'època de la República, la Guerra Civil i el Franquisme.

Per aconseguir aquests objectius he escollit cinc iniciatives legislatives que són les que recullen més bé aquest període de canvis:

La llei del dret a vot de les dones, va significar que la meitat de la població pogués tenir veu i vot en les decisions polítiques, pogués decidir el futur de la societat on vivia.

El dret al divorci i al matrimoni civil va suposar que la dona aconseguia quasi la total llibertat legal davant la llei: el pare i l'espòs deixaven de tenir el poder sobre les decisions, béns i actituds de la dona.

El dret a l'avortament va ser la font d'una forta polèmica, i l'únic lloc on es va dur a terme va ser a Catalunya. El que fins llavors s'havia considerat una atemptat contra la nova vida humana, fruit de la forta presència de l'església en les mentalitats femenines i globalment en la societat, va esdevenir una decisió única i exclusiva de la dona.

L'educació va esdevenir laica, pública, gratuïta i en català i es va apostar per nous mètodes pedagògics que estimulaven molt més els alumnes. Es van fer campanyes d'escolarització, es va impulsar l'educació activa i sobretot es va implantar la coeducació; era la primera vegada que les nenes tenien accés a una educació de totes les matèries i destinada a la seva formació intel·lectual i cultural.

La introducció de la dona al món laboral va significar l'accés de la dona a una feina remunerada i per tant destinar els diners guanyats al que ella decidia.

Votar, tenir potestat de decisió sobre els teus béns, decidir si vols ser mare, rebre una bona educació per la teva formació intel·lectual, cultural i personal i tenir accés a un lloc de treball remunerat, són factors claus per l'emancipació i el desenvolupament de la dona; aquests són el motius per haver triat aquestes cinc iniciatives legislatives.

HIPÒTESI

La hipòtesi més clara és que les dones van experimentar grans millores en l'època republicana i que totes aquestes van desaparèixer amb la imposició del Franquisme.

METODOLOGIA

La primera part d'aquest treball és del tot bibliogràfic. A partir de llibres, revistes, articles i pàgines web he llegit informació, l'he seleccionat, l'he comparat i n'he extret interpretacions.

La segona part ha estat de treball de camp ja que he realitzat tres entrevistes. En aquesta, hi figura la conversa que vaig tenir amb les tres entrevistades amb citacions textuais del que deien. Les entrevistes s'han realitzat a partir d'un guió, però cada una d'elles m'ha explicat la seva història personal en els tres períodes en què m'he centrat. En les entrevistes es tracta de descobrir què comportava viure en aquella època i no pas què significaven les innovacions, lluites o retrocessos que es van produir.

VISIÓ GENERAL DE LA CONDICIÓN DE LA DONA A ESPANYA I CATALUNYA (finals S.XIX – principis S.XX)

Fins abans de la constitució de la II República la societat era representada com un orde social de definició masculina on la clau era la jerarquització social, la supremacia de l'home i la subordinació de la dona.

La legislació espanyola del S.XIX institucionalitzava un estricte control social de les dones (a través del codi civil i del codi penal): la dona no podia treballar sense autorització del marit, no tenia control sobre el seu salari, estava obligada a l'obediència marital, no tenia la pàtria potestat sobre els fills i l'adulteri -femení- estava severament castigat.

Durant el Sexenni democràtic (1868-1874) a causa del malestar polític i l'exili d'Isabel II, es segueix la línia de les revolucions burgeses i s'instaura el sistema liberal i democràtic (constitució 1869). Això crea progressos democràtics com la llibertat d'expressió, de religió i d'educació i s'instaura el sufragi universal masculí. També creixen les llibertats sindicals, els moviments obrers, i es forma la FRE (Federació Regional Espanyola) de l'AIT (Associació Internacional de Treballadors).

Els governs democràtics liberals no eren partidaris de les demandes femenines. Per exemple, Pi i Maragall, president de la I República, tot i ser un ferm defensor de la renovació ètica i cultural d'Espanya, defensava l'autoritat civilitzadora de la dona en el nucli de la família i negava el dret al treball remunerat i a l'emancipació política de les dones.

La idea que les dones tenien una influència vital sobre el progrés de la societat fou decisiva per a la legitimació del feminisme.

Persones com Rafael María De Labra¹, considerat una excepció dins dels polítics reformistes i influït per Stuart Mill² apostà per l'emancipació femenina i

¹ **Rafael María de Labra** : (Havana 1841-Madrid 1918), polític, fou partidari de l'abolició de l'esclavitud i col·laborà en la fundació de la Institución Libre de Enseñanza.

² **Stuart Mill**: (Londres 1806-Avinyó 1873), filòsof positivista anglès. Menà una lluita constant contra l'absolutisme. Defensor entusiasta de la llibertat en tots els camps, especialment per a les dones com manifesta en el llibre *Subjection of Women* (1869).

per la reforma electoral amb la implantació del sufragi universal femení. Era una mesura tan progressista que cap polític del segle XIX ho inclogué dins dels seus programes electorals.

Altres persones, amb la creixent influència del krausisme³, apostaren per la millora en el camp de l'educació femenina, amb l'únic propòsit del perfeccionament de la dona ampliant-li els horitzons culturals per aplicar-los a la vida domèstica. Segons els krausistes s'havia d'educar la dona perquè complís amb el seu destí a la societat com esposa i mare que recolzava la família. No era un enfocament educatiu igualitari sinó la pedagogia diferencial el que constituïa el nucli d'un moviment reformista políticament progressista, però summament tradicional des d'una perspectiva dels models educatius de gènere.

Cal destacar que la confiança política dels ciutadans espanyols era mínima ja que els períodes de democràcia havien estat molt curts i plens d'estafes polítiques (un exemple del mal funcionament d'Espanya com a Estat democràtic és el fet que durant la I República (1873-1874) va tenir 4 presidents diferents). Aquesta inestabilitat política, el conflicte social, la guerra dels 10 anys a Cuba (1868-1878) i la guerra civil durant els sis anys del Sexenni Democràtic portaren finalment a la restauració de la monarquia i de la dinastia borbònica. La Restauració borbònica representà una nova etapa en el desenvolupament polític espanyol i reforçà la ideologia conservadora en relació a les dones i es va perpetuar a través d'una sèrie de restriccions legals que delimitaven clarament el seu rol social.

A finals del S XIX la fragilitat del sistema polític liberal i l'associació popular del seu mal funcionament amb el propi sistema, comportà el desenvolupament d'una cultura política en què no s'identificà el progrés amb els drets polítics. En aquestes circumstàncies no és sorprenent que les dones estiguessin absents de l'àmbit polític i que entenguessin que el sufragi i la concessió de drets polítics no representarien cap gran millora. El sistema polític era corrupte i ineficax, fet que comportava una molt poca confiança en què fos un mitjà viable pel

³ **Krausisme:** Corrent de pensament lligat a la filosofia de Krause, desenvolupat el segle XIX que tingué una notable importància a Castella. El krausisme tingué repercussions especialment pel que fa a l'ètica i la pedagogia, i representà un intent de renovació intel·lectual d'Espanya, en el sentit d'acostar-se a Europa.

progrés social, per això els grups socials, com les dones, no basaven la seva lluita d'igualtat social en la política.

A principis del segle XX, l'Estat reforçava les mesures discriminatòries que asseguraven la subordinació femenina mitjançant la discriminació legal, la desigualtat educativa i política i les restriccions laborals.

La ideologia conservadora predominant també enfortia els mecanismes de dominació i subordinació de gènere. "En muchas ocasiones la experiencia colectiva de las mujeres sobrepasó las fronteras del hogar y dio lugar a reacciones complejas entre los ámbitos públicos y privado. A pesar de los numerosos obstáculos, las mujeres exigieron, unas veces tímida, otras enérgicamente, un remedio de los agravios y lograron algunos adelantos culturales y educativos. No siempre se consideraban víctimas de su rol tradicional de esposas y madres y para defender los intereses de sus familias llegaron en alguna ocasión a la movilización violenta y a las incursiones en la esfera política, Algunas mujeres excepcionales rompieron las cadenas de la conformidad expresando públicamente su descontento y exigiendo mayores oportunidades educativas y políticas".⁴ Múltiples dades tendeixen a recolzar la idea que el protagonisme femení en el terreny de l'acció social durant el segle XIX va ser major del que ens havia fet creure la historiografia fins fa poc.

En aquell temps la situació de la dona era difícil ja que pràcticament no tenien drets. Durant aquest període qualificar quin era el paper de la dona i quin havia de ser en diferents àmbits de la societat va ser un tema molt discutit. A continuació es parla dels aspectes educatius que afectaven la dona, de la seva situació laboral, de la presència que tenia en el món sindical i de l'inici del moviment feminista a l'estat Espanyol i a Catalunya.

⁴ Nash Mary, "*Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*". Madrid, Taurus, 1999. p. 63.

La condició de la dona

A finals del segle XIX el discurs predominant sobre les dones es basava en la domesticitat com a prototip femení de la "perfecta casada" que havia escrit Fray Luís de León al segle XVI, on el primer de tot era la llar i la família. El discurs de gènere es basava en el culte a la domesticitat, en el qual les dones havien de ser modestes, submises, dedicar-se amorosament als fills i al marit i governar esplèndidament la llar.

Durant molt de temps es va debatre "la qüestió de la capacitat intel·lectual de la dona", ja que era considerada inferior perquè l'única missió de les dones era procrear.

Als anys 20 del segle XX a Espanya es planteja una altra teoria: les dones no són inferiors, sinó diferents. Tant escriptors conservadors com progressistes, mantenen la idea de complementarietat entre sexes a partir de les diferències psicològiques i biològiques dels homes i de les dones. D'aquesta manera la raó, la lògica, la reflexió, la capacitat analítica i intel·lectual són capacitats de l'home, mentre que la sentimentalitat, l'afectivitat, la sensibilitat, la delicadesa, la passivitat i l'abnegació són característiques innates de la dona.

Els homes també es van dedicar a demostrar la teoria de la inferioritat natural de la dona científicament. Era un mètode subtil i pseudocientífic per justificar la relegació social de la dona.

A causa dels poderosos mecanismes del control de gènere en una societat conservadora, era difícil el procés de conscienciació col·lectiva de signe feminista.

Normes i lleis econòmiques, legals i polítiques garantien la desigualtat entre sexes. Uns exemples clars eren: la discriminació legal, la segregació laboral i la desigualtat d'oportunitats educatives.

S'experimentaren certs avenços polítics, però les lleis garantitzen la subordinació fins la Constitució democràtica de la II República que introduí la igualtat política i jurídica entre sexes. Els Codis Civil i Penal establien clarament la subordinació de la dona. Al llarg de les dècades, la legislació espanyola havia implantat un control social formal per garantir el sistema de gèneres. Els

Codis Civil i Penal establien clarament la subordinació femenina i la dona casada estava especialment lligada a la legislació vigent. La llei relegava la dona casada a ser ciutadana de segon ordre, ja que estipulava que, en casar-se, havia de renunciar a la seva autonomia i sotmetre's al marit. L'article 57 del Codi Civil (1889) establia que el marit havia de protegir la seva esposa i ella havia d'obeir-lo. Les dones estaven obligades a fixar la seva residència allà on decidís el marit (article 58), que era l'administrador dels seus béns així com el representant de l'esposa, la qual necessitava el seu permís per participar en tot acte públic com compres i vendes (excepte aquelles destinades al consum familiar ordinari) o qualsevol tipus de contracte (articles 58-62). Les dones necessitaven l'autorització dels seus esposos per realitzar qualsevol tipus d'activitat econòmica, com acceptar herències o obrir un compte corrent, i tots els actes que realitzés sense la seva autorització serien considerats nuls. Les dones que es dedicaven als negocis, les botigues o als comerços depenien completament de la bona voluntat dels seus marits, ja que aquests podien revocar arbitràriament el seu permís en qualsevol moment. De la mateixa manera, les dones no controlaven el seu salari i eren els seus marits els que, per llei, l'administraven. També segons la llei l'autoritat del marit s'havia d'obeir automàticament, rebent per qualsevol transgressió un càstig. La desobediència i els insults verbals eren motiu suficient per empresonar una dona, mentre que l'home només era castigat si maltractava l'esposa (Codi Penal, article 603). L'adulteri també tenia connotacions de gènere diferents. Tota dona casada que "jeia" amb un home que no era el seu marit era sentenciada a una pena de presó de dos a sis anys, mentre que la infidelitat d'un marit ni tan sols es considerava adulteri, a no ser que la conducta de l'home amenacés la institució social de la família (Codi Penal, articles 448 a 452).

A Catalunya la dona gaudia d'una situació una mica diferent com a conseqüència de la vigència d'una part de l'antic dret civil català. El dret civil català establia el règim de separació de béns entre el marit i l'esposa, segons el qual s'atorgava a la dona independència econòmica dins el matrimoni. Així cadascun dels cònjuges podia comprar, vendre, contractar i comparèixer a judici. La dona catalana gaudia d'independència per defensar els seus béns

davant d'un tribunal, però com la resta de les dones espanyoles necessitava la llicència del marit per defensar la pròpia persona.

La dona i l'educació

A finals del segle XIX els liberals veien l'educació com un instrument de reforma i de regeneració social i defensaven la creació d'un sistema educatiu basat en la instrucció universal, uniforme i pública. Aquest model no considerava la dona com a ciutadana ja que l'excloïa i es dirigia exclusivament als homes. Elles rebien una educació diferent que consolidava la divisió sexual en el treball i proporcionava a la dona una formació apropiada al seu rol tradicional d'esposa i mare. La legislació escolar insistia en el predomini de les labors i la doctrina cristiana en els programes femenins, mentre que les disciplines intel·lectuals bàsiques (llegir, escriure i comptar) eren tractades de forma superficial.

En aquella època l'educació a Espanya era molt dolenta i l'índex d'alfabetització de la població era molt baix, però el de la dona era pitjor. Al 1860 el 86% de la població femenina era analfabeta, proporció que a l'inici del segle XX s'havia reduït al 71%, en contrast amb el 55,57% d'analfabets masculins. Una taxa tan elevada era un factor significatiu que reforçava les limitacions sobre les oportunitats culturals i laborals de les dones. Aquesta situació va començar a canviar amb la Llei de Moyano, de 1857, que va establir l'ensenyament obligatori per als infants dels dos sexes entre els sis i nou anys, fet que va fer augmentar el nombre de nenes a les escoles tot i que l'anivellament no es va produir fins ben entrat el segle XX ⁵.

Per això l'educació va esdevenir el centre del programa feminista que la considerava una qüestió social i essencial pel progrés. A més consideraven que la dona posseïa uns valors morals i humanístics superiors als dels homes i que per tant calien ser aprofitats.

Entenien que el dret a l'educació significava un progrés social i aquest esdevenia beneficiós per la societat; aquests factors desembocaven en l'emancipació de la dona.

⁵ Veure apèndix 1.1 per a més informació.

En un article publicat al *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*, Berta Wilhelmi defensava públicament els drets de les dones: "Si la mujer pide por derecho propio el ejercicio de todas las profesiones, participar en las conquistas de las ciencias, cooperar en la solución de los problemas sociales, creemos que pide lo justo: pide la rehabilitación de media humanidad" ⁶.

L'interès de les dones per augmentar les oportunitats educatives era símptoma de canvi. Anarquistes i socialistes del moment afirmaven que l'educació era la clau per l'emancipació femenina i de la classe obrera. La difusió dels plantejaments feministes, en el primer terç del segle XX, va anar acompanyada de la reclamació d'una preparació escolar de les nenes que els permetés l'exercici d'una professió. Tot i les millores educatives, la segregació en el terreny escolar tenia com a conseqüència un nivell educatiu de les dones inferior al dels homes.

A finals del XIX els homes continuaven monopolitzant l'educació superior. Molt poques dones anaven a la Universitat i hi havien d'anar vestides d'home.

Durant tot el segle XIX i la primera dècada del segle XX la dona va viure exclosa del món universitari. Un exemple n'és Elena Maseres la primera dona de Catalunya i d'Espanya matriculada a la Facultat de Medicina, que per poder ingressar-hi l'any 1872, va necessitar un permís del rei Amadeu de Savoia. Cal destacar que en finalitzar els seus estudis li va ser negada la concessió del títol de metgessa i el seu expedient va ser traslladat al consell d'Instrucció Pública que la va acusar d'haver-lo falsificat. El president de la comissió va tancar el tema amb una frase que descriu perfectament la situació: "Falsas o no, no quiero doctores con faldas"⁷.

La llei de 1910 del govern liberal de Canalejas va suprimir alguns dels obstacles legals per a l'entrada de les dones a la universitat. Es va eliminar la necessitat de tenir el permís de les autoritats acadèmiques per ingressar-hi i es va demostrar que era un anacronisme que les dones no poguessin exercir professionalment els estudis que havien cursat. Als anys 20 la situació va millorar. La formació universitària de les dones estava orientada més aviat cap a la formació cultural que no pas cap a la formació professional, ja que sinó perillaven els valors tradicionals establerts. Les àrees on les dones matriculades

⁶ Segons Mary Nash, *op.cit.*, p. 50-51.

⁷ Gatell, Cristina. *"Dones d'ahir, dones d'avui"*. Barcelona, Barcanova, 1993.

constituïen un gran nombre eren les de farmàcia, medicina i humanitats ja que eren les carreres considerades més adients per les dones. En acabar la llicenciatura molt poques dones exercien la seva professió.

El percentatge de dones matriculades a la Universitat de Barcelona en el primer terç del segle XX no va arribar mai a superar el 10%⁸. El perquè d'aquesta escassa presència de la dona a la universitat rau en diferents factors: l'elevat índex d'analfabetisme de la població femenina, la baixa qualitat de l'ensenyament femení que els impedia poder accedir a l'ensenyament superior i també la mentalitat tradicional que orientava la dona cap a la recerca d'un bon marit perquè era la millor manera d'assegurar-se el futur.

És important mencionar que en 30 anys la proporció d'analfabetisme de les dones no va minvar, sinó que va augmentar. Al 1900 el 61% de les dones catalanes eren analfabetes, mentre que al 1930 ho eren el 64%⁹.

Per part de les obreres accedir a l'educació era difícil tot i l'existència d'ateneus i cursos. A més els partits radicals d'esquerra no van crear cap programa per elles ni tampoc hi van parar especial atenció. Tot i així als anys 20 es va experimentar un creixent augment de la presència femenina en centres culturals obrers on rebien un tractament clarament sexista per part dels seus companys obrers. Aquests anaren en contra de les normes culturals que concedien importància a les aspiracions femenines pel que fa a la cultura i a l'educació. Cal destacar especialment la insistència dels homes que les dones romanguessin en la ignorància. Aquesta actitud no només es trobava en cercles conservadors, sinó també en cercles radicals. Fins que les dones no es van organitzar independentment, no es va abordar la qüestió d'una educació específica per elles. Una d'aquestes institucions que es va crear va ser "Mujeres Libres"¹⁰ una associació de dones anarquistes creada al 1936 per Lucía Sánchez Saornil¹¹ que tenia diversos objectius culturals i educatius per formar

⁸ Veure apèndix 1.2 per a més informació.

⁹ Veure apèndix 1.3 per a més informació.

¹⁰ **Mujeres Libres:** Organització Anarquista creada l'abril del 1936 amb l'objectiu d'alliberar les dones de la "triple esclavitud a la que havien estat sotmeses: esclavitud a la ignorància, esclavitud com a dones i esclavitud com a treballadores".

¹¹ **Lucía Sánchez Saornil:** (Madrid 1895- Valencia 1970) Telefonista, poeta i activista anarquista radical les inquietuds feministes de la qual van dur-la al 1936 a ser una de les fundadores de l'organització anarquista "Mujeres Libres". Pensava que la maternitat mai podria

les dones, proporcionar-los autoestima i ampliar-los els horitzons laborals i socials.

La dona i el treball

El treball era una altra esfera on poderosos mecanismes coactius mantenien les desiguals relacions de poder de gènere imposant la segregació laboral i la discriminació de la dona. Regnaven les actituds hostils cap al treball remunerat de la dona i la seva participació en el procés econòmic era socialment inacceptable, aquestes hostilitats es traduïen en què les dones tenien menys sortides professionals, rebien salaris més baixos que els homes i feien les feines menys especialitzades. Però aquests fets repercutien en la indústria espanyola que s'anava desenvolupant d'una manera lenta i desigual.

Durant dècades el debat sobre l'accés de la dona al treball remunerat no experimentà canvis decisius.

El treball femení sempre va ser considerat com a complement del masculí, fet que va servir per justificar unes condicions de treball molt precàries i una gran discriminació salarial.

Hi havia molts arguments que anaven en contra del treball femení remunerat: uns asseguraven que amenaçava la seguretat i benestar de la família, altres homes tenien la impressió que tot canvi en el rol econòmic amenaçava el poder de l'home i la seva posició tant en família com en societat. I l'argument més utilitzat era el de la creença que la dependència econòmica de la dona era vital per mantenir la jerarquia de gènere dins de la família.

L'església catòlica era un referent molt important dins de la societat i una gran defensora dels rols tradicionals de la família. Juntament amb les esferes més conservadores rebutjaven el treball femení, que anava en augment, perquè temien que les noies de classe mitja no acceptessin el matrimoni com a única missió a la vida i que esdevinguessin més selectives a l'hora d'escollir el marit.

anul·lar la dona com a individu. Creia que la domesticitat i la maternitat consolidaven l'esclavatge femení (línies argumentals anteriors eren excepcionals fins i tot en els sectors radicals i d'esquerra i molt poques dones que defensaven el feminisme obrer hi estaven d'acord). El discurs dominant de la domesticitat estava tan estès que les dones continuaven interioritzant-lo.

Temien la ruptura del codi de gènere que defensava la supremacia de l'home i la subordinació de la dona, ja que amb l'accés al món laboral guanyarien en independència tant econòmica com personal. Aquest canvi les portaria a qüestionar-se el seu rol tradicional d'esposa dòcil i submissa.

En aquest camp, els partits d'esquerrers (anarquistes i socialistes) van ser els primers en l'acceptació teòrica del dret femení al treball remunerat ja que el relacionaven amb el seu dret a l'autonomia i a la independència. Tot i això els treballadors seguien mostrant de manera explícita i constant el seu rebuig cap a tal dret. La majoria dels sindicats i les organitzacions obreres consideraven que les treballadores constituïen una amenaça deslleial a les condicions de treball i als salaris existents, així com un obstacle per al progrés de la lluita obrera.

Durant el bienni progressista (1854-1856) la classe obrera catalana va demanar guarderies infantils. Aquesta demanda indica que hi havia una significativa proporció de dones casades que treballaven per un salari i que participaven en el moviment obrer català.

Al segle XX una sèrie de factors configuraven el mercat laboral femení: la falta de formació professional de les dones les limitava i havien de fer treballs no especialitzats, fet que reforçava la segregació laboral discriminatòria i no permetia que les dones tinguessin accés a llocs de treball més ben retribuïts; hi havia molts prejudicis pel que fa a la incorporació de la dona al treball remunerat, ja que s'entenia que el treball femení era temporal i era un complement del salari de l'home. Tots aquest factors legitimitzaven la discriminació salarial.

És important assenyalar la importància que durant aquest període va tenir la contribució de la dona en l'economia familiar i que la supervivència econòmica de cada família depenia de les aportacions de tots els membres. Un estudi realitzat al 1883 revela que la contribució econòmica de la dona a la família era indispensable per la supervivència d'aquesta (no es podia negar la realitat econòmica: la major part de les famílies necessitaven el salari femení).

Molts homes només acceptaven que la dona o les filles treballessin quan era materialment impossible mantenir l'economia familiar. Aquesta actitud era utilitzada degut al discurs de gènere que definia el treball com l'eix crucial de la identitat masculina. Tot i que el rendiment de les dones era el mateix que el

dels homes, tenien un salari notablement més baix. Les estadístiques ens confirmen que les branques de la producció exercides majoritàriament per dones eren les més mal remunerades. Durant tot el segle XIX i bona part del XX, el salari de les obreres va ser entre un 50% i un 60% inferior al dels obrers.

A l'inici del segle XX apareix la proposta del conegut "treball a domicili" destinat a les dones per compaginar millor els deures de mestressa de casa amb el treball assalariat. La I Guerra Mundial va significar una època d'expansió productiva degut a la neutralitat d'Espanya i el treball a domicili va permetre a l'economia espanyola satisfer la demanda però sense haver d'emprendre una renovació tecnològica ni augmentar els costos.

Es calcula que al principi del segle XX el treball a domicili ocupava el 50,8% de les dones actives en el sector secundari a Catalunya. Els empresaris van comprovar ben aviat els avantatges d'aquesta forma de treball, que els permetia estalviar costos (lloguer, llum, maquinària...), pagar salaris encara més baixos i no tenir problemes laborals. El treball a preu fet a casa estava més mal pagat que el de la fàbrica i les condicions laborals eren molt pitjors. Les dones treballaven a les màquines de cosir unes quinze hores diàries, en unes habitacions fosques, poc ventilades i mancades d'higiene. A més l'obra domiciliària havia de patir la competència del treball fet als asils, hospicis, reformatoris i convents de monges de clausura.

Aquests problemes específics de la comunitat de dones de la classe obrera van contribuir d'una manera important en la insurrecció anticlerical del juliol del 1909 durant la Setmana Tràgica. El factor essencial que impulsà a les dones a prendre un paper d'avantguarda en la mobilització, va ser la competència dels convents a la indústria de la confecció que amenaçava els mitjans de subsistència de les dones. Les institucions religioses tenien tot el necessari per viure i per tant tota la producció de confecció que feien les monges era venuda a preus molt baixos, amb la conseqüència que la indústria tèxtil no hi podia competir i això desequilibrava l'oferta i la demanda, fet que comportava que es rebaixessin els preus. Conseqüentment el fabricant buscava mà d'obra més barata, traduint-se en l'explotació de les dones. L'evidència acumulada de la competència dels convents a la indústria de la confecció i l'intens ressentiment que va causar a tots els sectors socials i

polítics, documenten la importància de les dones en la rebel·lió. L'església va fer la supervivència cada vegada més insostenible per a un sector significatiu de la classe obrera catalana. A més a més aquesta revolta va obligar els intel·lectuals de l'esquerra organitzada a admetre l'energia amb què les dones formalment desorganitzades es van rebel·lar. Elles van tancar violentament una dècada en què els sindicats d'homes treballadors qualificats esdevingueren cada vegada més febles i van fer de la sublevació del 1909 la línia divisòria entre la debilitat del moviment obrer i les divisions per gènere, geografia i ocupació.

D'altra banda el moviment obrer va acusar la dona treballadora de falta de consciència social, d'escassa militància sindical i de poca participació en els conflictes laborals. Però la dona no es va negar a participar ni en el sindicalisme ni en les mobilitzacions que es van dur a terme en moltes ocasions. Per exemple, les xifres ens deixen constància que en el període 1905-1909, a Catalunya 7370 obrers van participar en vagues, 1051 dels quals eren dones. En el període 1910-1914 van participar en el moviment vaguístic 72 954 homes i 61918 dones, i en el conjunt del període 1905-1921, el 26,4% del total de les vagues a Catalunya van ser protagonitzades per dones. I fins i tot a la vaga tèxtil de Barcelona l'any 1913 el nombre de vaguistes femenines (56788) va sobrepassar el d'homes (23286)¹². Per entendre el perquè de la menor participació femenina en el moviment obrer organitzat, cal tenir en compte una sèrie de condicionaments socials. En primer lloc, la doble jornada laboral obligava la dona a continuar treballant a casa un cop acabada la feina a la fàbrica, i això li feia subordinar l'activitat sindical a les necessitats de la família. En segon lloc, la dona no tenia accés als llocs on es decidien moltes de les accions sindicals: els cafès i les tavernes. La dona no anava als cafès ja que estava molt mal vist i havia de complir amb les obligacions de la llar i dels fills que la mantenien a casa. Cal tenir en compte que el moviment obrer mai no es va plantejar una redistribució del treball domèstic ni de l'atenció als fills que fes disminuir la càrrega laboral de les dones i que els facilités la integració en el moviment obrer.

¹² Veure apèndix 1.4 per a més informació.

La dona i el sindicalisme

Tot i la suposada docilitat de les dones, aquestes també van participar activament en les organitzacions obreres i en els seus moviments reivindicatius. En moltes ocasions les dones participaren en mobilitzacions i lluites col·lectives relacionades amb problemes socials i laborals. La seva participació era motivada per la consciència de gènere i per la defensa de la divisió sexual del treball i a vegades es produïen enfrontaments amb les autoritats a causa dels preus dels aliments i el nivell de vida.

Les obreres també formaren part de conflictes laborals i vagues, i estaven integrades en les estructures organitzades al moviment obrer. El que originava la seva identificació amb la lluita social era principalment la seva situació d'assalariades. A vegades la lluita no abordava només interessos laborals sinó que tractaven els temes que les diferenciaven com a dones, com la desigualtat salarial o la inaccessibilitat als llocs de treball més ben remunerats. Aquesta unió de consciència de classe i feminisme s'anava arrelant cada cop més a la mentalitat de les dones treballadores.

Però les associacions que es manifesten amb interessos renovadors i que esperen contribuir a reformar la societat, no es plantegen la possibilitat de l'associació femenina. Ambients anarco-sindicalistes manifesten una certa desconfiança quan es tracta de la participació femenina en les activitats de les associacions i no faciliten a les dones, dins dels ateneus, la formació cultural ni l'ampliació sobre el coneixement de les idees llibertàries.

El sindicalisme va conèixer una important onada expansiva durant les primeres dècades del segle XX i el nombre de treballadores afiliades va augmentar notòriament. Les dones eren presents en sindicats metal·lúrgics, sabaters, vidriaires, sastres, i sobretot en el tèxtil, on la mà d'obra femenina era majoritària. Però precisament és molt important destacar que tot i l'augment de dones sindicades, a Catalunya els sindicats van continuar governats exclusivament pels homes, fins i tot els majoritàriament femenins. No va ser fins l'any 1916 que una dona va entrar a la direcció d'un sindicat. Va ser durant el dotzè congrés de la UGT, quan Virgínia González va ser elegida vocal del comitè de la UGT.

La situació de dependència econòmica de les dones i la seva situació de discriminació laboral i sobretot salarial feia molt difícil la seva associació en qualsevol centre. Tot i així l'associacionisme femení anava en augment.

Molts centres accepten l'associació de les dones però els prohibeixen o dificulten l'accés als organismes gestors. Les associacions que integren dones a les juntes ocupen sempre posicions secundàries. Aquesta situació de no participació femenina es produïa dins d'un context social on s'acceptava difícilment l'actuació de la dona en l'esfera pública. L'activitat femenina en les associacions populars es produeix només quan es tracta de centres únicament per a dones o bé quan l'entitat es manifesta clarament favorable a la seva integració. Aquest és el cas de les associacions espiritistes i ocultistes, que tenien una gran presència femenina, o a vegades exclusiva, i les dones la dirigien íntegrament.

El desinterès de les esquerres en la lluita per la independència de la dona és el factor principal del fet que la dona obrera participés en associacions de caràcter conservador que li oferien avantatges de tipus laboral i social.

Les activitats de les associacions femenines es desenvolupen en els diferents àmbits per als quals han estat creades, però posant èmfasi en les necessitats específicament femenines.

Les entitats benèfiques es mouren en l'àmbit de la protecció dels infants i de les dones; les culturals discuteixen temes relacionats amb la problemàtica femenina; i les associacions polítiques femenines en la realització d'una labor cultural i de promoció de la dona. Les dones obreres que participen tradicionalment en les lluites al carrer (vagues, manifestacions...), en tasques de suport solidari com l'atenció als presos o als perseguits, no crearan fins més tard organitzacions específicament femenines i autònomes i no sense reticències dels seus propis companys.

La dona i la construcció del feminisme

El primer acte públic de les feministes va tenir lloc el 1921 quan repartiren pels carrers un manifest exigint drets civils i polítics per les dones i el presentaren al Congrés i al Senat.

Algunes dones reivindicaren la seva emancipació basant-se en els drets civils i en la seva dignitat i amor propi. També manifestaren el seu dret a expressar la seva opinió encara que suposés transgredir les normes del silenci femení, que limitava l'expressió de les dones amb temes identificats com a propis del seu sexe.

Tot i els diversos mitjans de les dones per expressar la seva opinió (col·lectius, revistes...) i alguns episodis de mobilització femenina com l'intent de celebrar al 1883 unes conferències a Barcelona i Palma de Mallorca per discutir els problemes de les dones, no va existir un moviment social de signe feminista que es dedicés a la mobilització col·lectiva de les dones per reparar injustícies i aconseguir drets polítics.

El feminisme espanyol de finals del segle XIX i principis del XX tenia una orientació clarament més social que política, no eren feministes sufragistes i no exigien el dret a vot influïdes per la cultura de corrupció política d'Espanya. Creien que els drets polítics i el progrés no havien d'anar junts ja que no creien en la política. Aquesta desconfiança en la política era el reflex de la societat espanyola i catalana de l'època.

Dones pioneres en el moviment feminista d'Espanya com Concepción Arenal¹³ o l'escriptora Emilia Pardo Bazán¹⁴ no exigien els drets polítics per les dones de manera explícita, senzillament exigien que les dones fossin reconegudes com a individus els quals la funció de mare i esposa no fos l'únic que les definís. El feminisme espanyol es centrava més en els drets socials i civils que en la igualtat amb l'home. Al 1915 amb la publicació d'un llibre titulat "Feminismo" de Adolfo Posada s'adoptarà el terme feminisme i s'incorporarà en el vocabulari reivindicatiu de les dones.

És el moment en què es comencen a dibuixar les dues línies feministes a Catalunya: una relacionada amb el reformisme catòlic, nacionalista i conservador, i l'altre molt més radical, anticlerical i republicana.

¹³ **Concepción Arenal:** (Ferrol 1820- Vigo 1893) Sociòloga, pedagoga, assagista gallega i reformadora penitenciària, era una reformista liberal que recolzava la reforma moral de la societat i un canvi radical en la mentalitat individual. Les seves obres constitueixen els fonaments del feminisme espanyol modern. Defensava que la ciència, l'educació i la cultura eren vehicles cap al progrés moral i material, la igualtat i la civilització.

¹⁴ **Emilia Pardo Bazán:** (la Corunya 1851- Madrid 1921) Novel·lista, assagista, i feminista gallega. La preocupació literària, social i política marcà la seva obra i la seva vida. Defensava que moltes de les conquestes culturals i polítiques que s'havien aconseguit durant el segle XIX havien augmentat les distàncies entre sexes: "Libertad de enseñanza, de culto, de derecho de reunión, de sufragio sirven para que media sociedad (la masculina) gane fuerzas y actividades a expensas de la otra media femenina".

Dolors Monserdà¹⁵ va esdevenir la promotora catalana dels drets de la dona, interpretant el feminisme com una lluita per perfeccionar la missió de la dona en la família i en la societat¹⁶. Formava part del moviment feminista de reforma catòlica i de caire nacionalista que rebutjava explícitament la base cultural laica, que definia el feminisme laic i sufragista britànic i americà, i el va redefinir amb els valors tradicionals. El desenvolupament del moviment de dones a Catalunya es basava en tres aspectes bàsics: el conservadorisme polític, el nacionalisme català i el reformisme catòlic. Un exemple d'aquest feminisme n'és la "Lliga patriota de Dames" el manifest de la qual declarava que: "El fonament de la Pàtria és la Família; el fonament de la Família és la dona. Catalanes: al defensar la Pàtria defensem la Família. Al defensar la llar defensem l'amor." Aquest moviment català a favor de la promoció de la dona era políticament conservador i exigia l'accés de les dones a l'esfera pública i el reconeixement polític de la seva posició social. Apostaven pels drets socials de la dona i reclamaven els seu dret a una formació professional i a uns salaris justos. Va tenir un paper molt important en la millora d'oportunitats educatives de les dones a Catalunya. La seva campanya educativa es dirigia a noies de classe mitjana alta i sobretot a noies de la petita burgesia i de les classes treballadores on promovien els nous oficis femenins en els àmbits del comerç i de la feina d'oficina.

És molt important mencionar la creació de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Aquest era un dels projectes culturals del nacionalisme català i de l'acció catòlica que va ser una determinada via de promoció i il·lustració de la dona catalana. Era un ambiciós projecte que ultrapassà la voluntat de construir una acadèmia femenina i que es va configurar com a centre d'educació moral i d'instrucció per la dona, una casa de cultura, d'ocupació del temps lliure i de relació social, que tenia el propòsit bàsic de dissenyar un nou ideal femení basat en el reconeixement d'una identitat pròpia de la dona en el moment que l'educació possibilitava una

¹⁵ **Dolors Monserdà:** (Barcelona 1845-1919) Escriptora i premiada diversos anys en els jocs florals. Tingué una actuació destacada com a impulsora d'obres de caràcter social i feminista, ja que considerava que la dona burgesa havia de protegir la dona treballadora per motius humanitaris i principalment moralitzadors.

¹⁶ "Trabajar por el perfeccionamiento de la mujer y de su misión en la familia y la sociedad, por la defensa de sus derechos y, finalmente, protestar por las vejaciones e injusticias perpetradas contra ella" . Dolors Monserdà.

Transcrit per Nash Mary, "*Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*". Madrid, Taurus, 1999. p. 74.

actualització del concepte i dels valors essencial de la feminitat. Segons el reglament fundacional “L’Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona té com a principal objecte proporcionar a totes i en particular a les obreres tot el que pugui ser-los útil a guanyar-se millor la vida, contribuint en el possible a la seva major il·lustració, instrucció i esbarjo”¹⁷. En matèria educativa tenia prop d’un centenar de professors i professores, i l’ensenyament s’orientà en una doble vessant. Per una banda constava de cultura general i domèstica i formació moral i religiosa; per una altra, d’ensenyaments de caire professional, on destacava el programa d’estudis comercials (idiomes, mecanografia, càlcul mercantil...). El 1909 hi havia 320 dones afiliades, el 1935 n’hi havia 6889. Les activitats de l’Institut cessaren amb l’esclat de la Guerra Civil. Aquesta va ser la institució educativa més important d’Espanya.

A Catalunya i al País Basc el moviment feminista era clarament nacionalista: construïen la identitat nacional des de la perspectiva de gènere.

El moviment catòlic femení a Espanya era molt estès i volia la unió de les dones de classe obrera amb les de classe mitjana dins d’una jerarquia social molt ben definida. Tot i aquesta actitud conservadora i la defensa dels valors de gènere tradicionals, al mateix temps reorientava les seves aspiracions perquè rebessin una educació adequada i una formació professional que els permetés una millor preparació per desenvolupar el seu paper en la societat, però sempre dins dels rols del gènere femení.

En contrast, l’anticlericalisme i una dura crítica a la religió, era la base d’un altre corrent femení de cercles republicans i lliure pensadors. Ángeles López de Ayala¹⁸ va ser la promotora més important d’aquesta idea del feminisme de finals del segle XIX. Creia que per aconseguir l’emancipació les dones s’havien d’alliberar primer de les restriccions que els imposava l’església i la religió, per emancipar-se després dels homes. Aquestes dones republicanes eren més

¹⁷ Elisenda Macià i Encarnación, “Institut de Cultura: un model de promoció cultural per la dona catalana”. *Revista Avenç*, n.º 112, (febrer 1988).

¹⁸ **Ángeles López Ayala:** (Sevilla 1856 - Barcelona 1926) Les seves campanyes antimonàrquiques, el seu anticlericalisme i les lluites en pro de la llibertat de consciència la van portar a la presó. Era escriptora i va participar en diverses revistes, congressos i associacions de caire feminista. El juliol de 1910, al capdavant de la “Sociedad Progresiva Femenina” organitzà i encapçalà a Barcelona la major manifestació de dones coneguda fins ara, aconseguint concentrar 15000 dones sota el lema “Avall el clericalisme! Visca la llibertat de consciència!”. Se l’ha considerat la gran impulsora del feminisme a Catalunya i la primera feminista que planteja la lluita per l’emancipació de la dona en termes radicalment moderns.

actives en zones com Catalunya, Madrid i Andalusia a principis del segle XX, però sempre dins del marc del feminisme social.

Organitzacions com la "Asociación Nacional de Mujeres Españolas" exigia la fi de la discriminació legal de les dones casades, l'accés als llocs de treball conformes amb els interessos morals i materials del seu sexe, els mateixos drets d'ascens i paritat salarial. Sota la direcció de Benita Asas representà un programa feminista innovador i el 1934 intentà crear un partit polític feminista i presentar la seva pròpia candidatura a les eleccions del Front Popular del 36, però la iniciativa no va tenir èxit.

La "Liga Internacional de Mujeres Ibéricas e Hispanoamericanas" i "Cruzada de Mujeres Españolas" eren les dues associacions més radicals que tenien una orientació política similar a la del moviment sufragista anglo-americà. Carmen de Burgos dirigent d'aquestes dues, classificava el feminisme Espanyol en tres grups: el feminisme cristià, el feminisme revolucionari (recorria al socialisme per l'emancipació de la dona) i el feminisme independent, amb el qual la seva organització s'identificava. Defensaven la igualtat sexual, les relacions igualitàries entre els dos sexes basades en el sufragi, el fi de la discriminació de les dones, la igualtat laboral i salarial i la promulgació d'una llei de divorci. I també eren partidàries de defensar la participació femenina dins dels sindicats socialistes i de no crear organitzacions laborals exclusives per les dones.

Els anys 20 es va començar a crear a Espanya un moviment feminista organitzat, tot i que no era comparable amb les grans mobilitzacions d'altres països. Els objectius, les polítiques i les estratègies d'aquesta etapa del feminisme eren dirigits per una petita elit de dones que no eren del tot sufragistes, però que cobrien un ampli ventall de demandes que anaven des de l'educació i facilitats laborals, fins al dret a vot i la derogació de les lleis discriminatòries. Tot i que a finals dels anys 20 la definició del feminisme polític basat en el principi d'igualtat i de sufragi estava força clara, constituïa una minoria que no tenia gran capacitat de mobilització amb qüestions com el dret a vot; per això quan l'any 1931 amb un nou règim democràtic (la II República) s'atorgà el sufragi a les dones, no va ser per la pressió dels grups sufragistes sinó per la revisió global de la legislació vigent que havia de correspondre a un règim democràtic.

En definitiva, la modernització de l'estat, el desenvolupament de la democràcia política, la secularització de l'educació i la creixent participació de les dones en el moviment obrer organitzat, són factors que van fer augmentar la consciència femenina i van crear una nova valoració de la seva condició social.

COMPARATIVA DE 5 INICIATIVES LEGISLATIVES I NORMATIVES

Amb les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 s'atorga la majoria a republicans i socialistes, fet que suposa que el rei Alfons XIII hagi d'abandonar Espanya.

El 14 d'abril es proclama la II República Espanyola. Aquesta proclamació significarà un canvi social important en la societat de l'època i tindrà grans conseqüències per la història de la dona a Espanya.

Els nous governants elaboren una reforma de l'estructura de l'Estat que afavoreix l'autonomia de les regions, instauren la separació de l'església i l'Estat, decreten una reforma agrària, reorganitzen l'exèrcit i a poc a poc creen mesures per l'emancipació de la dona.

Però és a partir del febrer de l'any 1936 quan es proposen canvis socials a totes les esferes realment notables. El conjunt de partits que formen l'anomenat Front Popular (Izquierda Republicana, Unión Republicana, Partido Socialista Obrero Español, Unión General de Trabajadores, Federación Nacional de Juventudes Socialistas, Partido Comunista de España, Partido Sindicalista i Partido Obrero de Unificación Marxista) prenen iniciatives revolucionàries en el context de la societat a favor de les llibertats de les dones.

Aquests canvis continuen i s'intensifiquen durant la Guerra Civil on la dona tindrà un paper molt destacat en la defensa dels ideals antifeixistes i democràtics.

Aquest període significa la incorporació de la dona en la vida pública, laboral, social i significa aconseguir la igualtat de drets amb els homes, almenys en l'àmbit legal.

Durant aquest temps es duen a terme 5 iniciatives legislatives i normatives molt favorables per l'emancipació de la dona.

Amb la Llei de dret a vot de les dones, aquestes aconseguen exercir un dels drets democràtics més importants; amb la Llei de divorci i matrimoni civil la dona deixa d'estar lligada legalment a l'home; amb la Llei de dret a l'avortament la dona pot decidir sobre el seu propi cos. En el món educatiu i

laboral també es van implantar noves mesures que afavorien el desenvolupament de la dona i la seva emancipació.

L'Abril de 1939 finalitza la Guerra Civil Espanyola. Han estat tres anys de lluita per defensar el govern legítim i d'esquerres de la imposició del feixisme. La victòria és per als feixistes. Aquesta guerra ha causat milers de morts per part dels dos bàndols i de la població civil.

S'apaguen els anys d'esplendor de la República i vénen temps foscos amb el franquisme.

La foscor no només comporta la desaparició de la democràcia sinó que per la dona significa molt més. Significa la pèrdua de tots els drets que havia aconseguit sota la Segona República i el retorn a un sistema de valors que la torna a la inferioritat jurídica, legal i social.

S'implanten les lleis franquistes que van comportar el triomf d'una ideologia catòlica i masclista que afavoria els homes i deixava les dones totalment sotmeses i indefenses i obligades de nou a exercir el paper exclusiu de mares, esposes i "àngels de la llar".

VOT

REPÚBLICA

L'1 d'octubre de 1931 les "Cortes Constituyentes" van aprovar el sufragi universal, per 161 vots a favor i 121 en contra. Dels 53 diputats catalans a Madrid només van votar 21: 15 ho van fer a favor i 6 en contra.

Tot i així "el voto fue lo primero que consiguió la mujer. Seguía siendo una eterna menor respecto al marido y no tenía personalidad jurídica, pero al menos podía votar".¹⁹

La Constitució de 1931 concedí el vot a les dones en igualtat de condicions que els homes i establí, d'aquesta manera, el sufragi universal. Des d'aleshores les espanyoles gaudiren dels mateixos drets polítics que els homes, encara que la mentalitat tradicional que considerava el món polític aliè a elles perdurà i van ser molt poques les dones que s'incorporaren de ple al món polític. Malgrat la concessió d'un dret polític tan important com el dret a vot, la divisió d'esferes encara era vigent en la societat i aquesta considerava que el lloc de la dona continuava essent la casa. Ara podia sortir a votar, però l'alta política continuava pertocant als homes.

La concessió del sufragi femení a Espanya no es deu a la pressió social d'un moviment sufragista, vist que el moviment feminista espanyol va constituir una minoria molt reduïda de dones amb poca capacitat de convocatòria, escassa incidència política i un programa més social que polític. La concessió del vot obeí més aviat a la necessitat d'un política coherent amb els pressupòsits democràtics d'igualtat de drets del govern de coalició de republicans i socialistes.

La demanda del vot no havia estat una reivindicació tradicional en l'associacionisme femení català, sinó que l'eix reivindicatiu era l'accés a l'educació i a la cultura, de cara a la millor formació de la dona catalana, ja que l'únic camp d'activitat femenina fora de la llar admès socialment era

¹⁹ Declaracions de María Telo, estudiant de Dret durant la República, al diari El País el diumenge 1 d'octubre de 2006.

l'acció social i cultural, dins les coordenades del reformisme catòlic català. Fins aquest moment el moviment de dones s'havia desenvolupat en contraposició del moviment sufragista anglo-americà, ja que defensaven únicament i exclusiva els valors culturals tradicionals catalans. Però aquestes dones conservadores canviaren radicalment de posició en defensar el moviment sufragista britànic i en reivindicar els seus avantatges per les noves generacions catalanes. Aquest canvi radical d'opinió també s'aprecia en alguns polítics conservadors que potenciaren la formació d'organitzacions polítiques femenines i la mobilització política de les dones, en part per canalitzar-ne el vot.

Un altre motiu que explica que ni a Catalunya ni a l'estat Espanyol hi hagués un moviment de caràcter sufragista és el desfasament que hi havia entre el desenvolupament polític, social i econòmic d'Espanya i el dels països més avançats d'Europa.

En la campanya electoral del juny de 1931, els partits polítics no van fer pràcticament cap referència a les dones. En aquell moment les dones no tenien dret a vot i la reivindicació del sufragi femení no s'inclogué en cap dels programes dels diferents partits. A causa d'aquest silenci i de la manca de compromís respecte a la integració femenina en la vida política catalana, es va fer un escrit signat per "Les Dones Catalanes", publicat a l'*Opinió*, el mateix dia de les eleccions generals (29 de juny de 1931) reivindicant els drets polítics de les catalanes:

"Ja s'acaba l'hora de les promeses afalagadores. N'hi ha hagut per a tothom menys per a nosaltres. Els candidats i llurs amics han tingut aquest oblit que pot ésser lamentable. Solament l'Esquerra catalana ha remembrat que prestaria protecció acurada a les mares i als infants. No és això: no és protecció el que nosaltres demanem: volem que es reconeixin els nostres drets, iguals als de l'home. Ara que es tracta d'estructurar un poble, que no sembli que només hi ha homes sobre la terra".²⁰

²⁰ Transcrit per Mary Nash a "Política, condició social i mobilització femenina: les dones a la Segona República i a la Guerra Civil" *Més enllà del silenci: dones a la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat. Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988, p. 243-264.

L'Estatut d'Autonomia de Catalunya es va aprovar a l'agost de 1931, i tot i que la dona encara no havia aconseguit el dret a vot i per tant no va poder votar en el referèndum, es va crear una organització de dones que donava suport a l'Estatut i que va recollir més de 400000 firmes de dones.

Les eleccions generals de 1933 van ser les primeres en què van votar les dones, ja que a les eleccions al Parlament de Catalunya de 1932 el cens electoral encara no estava preparat perquè poguessin fer-ho.

La concessió del vot impulsà un reajustament de la posició ideològica respecte al paper social de la dona i s'acabà acceptant socialment la seva intervenció en la vida política. A més a més, a mesura que s'apropava la data de les noves eleccions, la importància de la captació del vot femení canalitzà nous plantejaments polítics. Però més que promoure una veritable integració femenina en tots els aspectes del moviment polític del país, es va produir un intent d'instrumentalització política del vot femení.

Polèmica del sufragi universal

En aquell moment existien grans discrepàncies entre les mateixes dones sobre la validesa política del sufragi femení. Resulta significatiu que dues de les tres dones diputades que hi havia al Parlament Espanyol s'oposessin a aquesta iniciativa, ja que temien que les dones fossin conservadores en exercir els seus drets polítics, tot i que els seus partits defensaven, teòricament, la igualtat i els drets polítics femenins. En canvi, Clara Campoamor, diputada del Partit Radical, va defensar fermament el sufragi universal utilitzant el concepte de ciutadania política universal que no admetia cap tipus de restricció de gènere i també afirmant que si la Constitució no acceptava el principi d'igualtat de drets polítics per les dones, es desqualificaria la República com a sistema democràtic i aquesta esdevindria un ordre social patriarcal defensor dels interessos masculins: "S'està fent una Constitució de tipus democràtic, per un poble que té escrit com a lema principal el respecte profund als principis democràtics. (...) Jo no puc arribar a creure que la dona sigui un perill per a la república, perquè jo he vist com reacciona la dona enfront de la Dictadura amb la República. (...)"

Però afrontant la responsabilitat de donar entrada a aquesta meitat del gènere humà en la política, perquè la política sigui cosa de dos, perquè només hi ha una cosa que fa un sexe sol, donar a llum. La resta, la fem tots en comú, i no podeu aquí vosaltres venir a legislar, a votar impostos, a dir deures, a legislar sobre la raça humana, sobre la dona i sobre el fill, aïllats, fora de nosaltres."²¹ / ²²

D'altra banda, les diputades Victoria Kent del Partit Socialista Radical i Margarita Nelken del Partit Socialista argumentaven la seva oposició al dret femení utilitzant la suposada alineació política de les dones amb les forces conservadores. Estaven convençudes que no era oportú donar un dret en què, malgrat tot, creien. Aquest raonament es basava en la dependència femenina. La falta de subjectivitat política autònoma de les dones es basava en la doble suposada autoritat masculina, la de l'home en el si de la família (la dona votaria el que li digués el marit o el pare) i el de l'autoritat religiosa (la dona votaria el que digués el capellà) : "Nosaltres no neguem el vot a la dona en nom del seu dret a la llibertat, sinó en nom de la defensa de la República. Les dones poden ser dintre de la República advocades, catedràtiques, diputades i fins i tot ministres, però electores, no. La República espanyola no és cosa que per quixotisme idealista recolzi o es confii al vot femení, que, durant uns quants anys, serà canalitzat per capellans, frares i monges".²³

El debat sobre el sufragi femení va anar creixent i les discussions es centraven en les repercussions polítiques que tindria un electorat femení definit com amb falta de preparació, inadequat, políticament conservador i dòcil instrument en mans del clergat.

En el Parlament, de quasi exclusiva presència masculina, s'utilitzà un argument biològic per sostenir la desigualtat de capacitat entre home i dona per exercir el dret a vot.

Un exemple n'és el Doctor Novoa Santos, diputat de la Federació Socialista Gallega, que opinava que les dones eren incapaces d'actuar com a subjectes

²¹ Fragment del discurs de Clara Campoamor traduït del castellà. Agost de 1931. Extret del llibre de text Arrel, Vicens Vives, Batxillerat història.

²² Veure apèndix 2.1. (Reproducció del discurs de Clara Campoamor al Congrés dels Diputats l'1 d'octubre de 1931).

²³ "El Diluvio" (diari radical d'esquerres) 2 d'octubre de 1931.

polítics actius argumentant que la histèria era un component essencial del seu caràcter i concedir el sufragi i els drets polítics a la dona significava posar la nova República en mans de la histèria femenina. En un altre cas, el Professor Manuel Ayuso, diputat del Partido Republicano Federal, també defensava les diferències sexuals i segons la seva definició de dona declarà que no se'ls havia de concedir el dret a vot fins als 45 anys, edat en què adquirien l'equilibri psicològic, la maduresa mental i el control de la voluntat; aquests mateixos atributs els homes els adquirien als 23 anys.

Però alguns diputats més progressistes com el Doctor Juarros Ortega utilitzaren el raonament biosocial per justificar el vot femení. La maternitat era un element clau en la seva argumentació que creia una necessitat que les dones tinguessin una presència activa en el món de la política ja que “la mujer representa un sentimiento de maternidad que el hombre no puede ni concebir. La psicología de la mujer es distinta de la del hombre”²⁴. Justificava el dret al vot femení amb el discurs de gènere que l'home i la dona eren complementaris i l'experiència femenina de la maternitat definia una actuació política diferent, defensora d'uns valors morals i polítics més humans. Seguint aquesta línia algunes dones plantejaren la necessitat d'una humanització de la política mitjançant una major influència femenina en les directrius polítiques; també afegiren que la influència de les qualitats femenines en la política la duria a una major humanització.

El estudis globals sobre l'evolució del vot en el període republicà confirmen que el sufragi femení no va alterar l'estabilitat política republicana, possiblement perquè força sovint l'opció de vot era una decisió familiar: la dona votava molt influïda per les idees polítiques del marit.

És evident que el vot femení no sempre fou conservador ja que resultà decisiu en la victòria del Front Popular el 1936, tal i com demostra Mercè Vilanova en el seu estudi “La participación electoral y el voto de las mujeres durante la Segunda República en Cataluña”²⁵.

²⁴ Transcrit per Mary Nash a “*Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*”. Madrid, Taurus, 1999. p. 82.

²⁵ “La victòria conservadora del 1933 va ser deguda al vot dels homes i de les dones, i la seva causa fonamental s’ha de cercar en la divisió dels partits reformistes republicans que presentaren candidatures separades. Aquesta divisió entre l’esquerra i el centre-esquerra és el

FRANQUISME

La Guerra Civil Espanyola s'acaba l'abril del 1939 i des d'aquell moment s'imposa un règim dictatorial a tot l'Estat Espanyol. Com tota dictadura els drets democràtics dels ciutadans queden abolits, i el dret a vot, el dret a escollir democràticament els governants, deixa d'existir.

Tot i així el 22 de juny de 1961 va ser aprovada quasi íntegrament la *Ley de los derechos de la mujer* presentada per la *Sección Femenina*. Un dels objectius d'aquesta llei era aconseguir "el acceso de la mujer a aquellas profesiones y tareas públicas y privadas para las cuales es perfectamente idónea, sin otras limitaciones que las que su condición femenina imponen"²⁶. Però de fet la novetat més positiva de la llei, és que hi apareixia "el reconocimiento para la mujer del derecho de voto igual que el hombre", és a dir, més de vint anys després d'haver-se imposat el règim franquista es feia una llei que permetia a la dona votar en les mateixes condicions que els homes, tot i que era un règim dictatorial que no permetia eleccions lliures i per tant era una clara contradicció.

De fet en les dues úniques ocasions que es va poder votar durant el franquisme van ser amb la celebració de dos referèndums. Un l'any 1947 per aprovar la *Ley de Sucesión a la Jefatura del Estado* amb una participació pròxima al 100% i on va guanyar clarament el sí, davant una oposició testimonial de 3725 vots. En aquest primer referèndum només van poder votar els homes. El segon i últim referèndum que es va dur a terme va ser a l'any 1967 per votar la *Ley Orgánica del Estado*. En aquest també va guanyar el sí clarament però els vots en contra van ser 11412. Va ser el primer cop que les dones participaven en alguna votació després de 31 anys d'haver votat en unes eleccions democràtiques.

que donà el triomf a la dreta i no el suposat vot conservador de les dones, com ho demostra el resultat dels escrutinis.

Els índex de correlació han clarificat allò que ja mostraven les xifres absolutes, és a dir, que el 57% dels vots de les esquerres no podien ser només vots masculins. Això hauria representat, una societat no dividida en classes socials sinó en sexes amb alternatives diferents: els homes a favor de la reforma i les dones a favor de la reacció conservadora".

²⁶ Giuliana Di Febo, "*Resistencia y movimiento de mujeres en España. 1936-1976*". Barcelona, Icaria, 1979. p. 150.

DIVORCI I MATRIMONI CIVIL

REPÚBLICA ²⁷

La llei del divorci és el reconeixement per la legislació civil de la dissolució voluntària d'un matrimoni vàlid. El divorci permet als antics cònjuges establir nous vincles matrimonials. L'església catòlica nega la possibilitat del divorci i només consent declarar nul un vincle matrimonial en el cas que pugui ser provat que mai ha existit. La legislació espanyola va admetre el divorci per primer cop l'any 1931 i després del parèntesi franquista va ser restablert de nou l'any 1981.

Durant la Segona república es va incloure per primer cop en la història de l'Estat Espanyol una llei que parlés de matrimoni civil i de divorci.

Tot i així cal tenir en compte que la introducció del matrimoni civil en contraposició del religiós va ser a conseqüència del sentiment anticlerical imperant i del desig de separar l'església de l'estat, i no pas per la voluntat de considerar la situació de subordinació de la dona casada. De fet els articles de la nova llei sobre el matrimoni civil conservaven el conjunt de clàusules relacionades amb la dependència i subordinació de les dones, com l'obediència als seus marits i l'obligació de tenir un permís per participar en activitats tan importants com l'administració dels seus propis béns, les activitats legals o les publicacions d'obres científiques o literàries. Aquest fet ens mostra una vegada més que els governs democràtics liberals no eren partidaris de les demandes femenines.

L'any 1931 es va modificar la legislació referent a la família i al matrimoni. El codi civil espanyol mantenia el principi de la submissió de la dona casada al marit, en canvi, a Catalunya, la Llei sobre Capacitat jurídica del Cònjuges, de 19 de juny de 1934, va establir la igualtat de tots dos, i va eliminar el principi d'autoritat marital: "La dona té la mateixa capacitat civil que l'home" (Art.2). A partir d'aquest moment, la dona ja no estava sotmesa al marit i s'eliminava la necessitat de tenir l'autorització de l'home per exercir professions, càrrecs o participar en actes jurídics. Aquesta legislació igualitària fou motiu d'alguns

²⁷ Veure apèndix 3.1 i 3.2 (presentació de les lleis).

problemes, ja que la seva aplicació va entrar en conflicte amb la legislació vigent a la resta de l'Estat Espanyol. Per això, un any més tard, el març de 1935, un decret de la Generalitat va clarificar el dret de la dona casada a disposar de passaport sense necessitat d'una llicència marital atès que "el requisit previ de l'autorització marital exigida fins ara, respon exclusivament al sistema de subordinació de la dona a l'autoritat domèstica del marit seguida pel Codi Civil". I ja que la legislació catalana "no atorga al marit autoritat sobre la dona", el Decret va mantenir el principi de l'autonomia d'actuació de la dona casada a Catalunya.

Tot i això el control del marit continuava essent present ja que la dona necessitava el permís d'aquest per firmar un contracte de treball. Per a la dona, casar-se significava un retrocés i una clara submissió, mentre que per l'home aquest canvi significava una nova adquisició de poders ja que se li reconeixia el dret de control i gestió dels béns i la vida social de la seva parella.

El 26 de febrer de 1932 s'aproven les lleis de divorci i matrimoni civil. La llei del Divorci, establí el divorci per comú acord o per la petició d'un dels cònjuges sempre que s'al·leguessin les causes dictaminades per la llei.

Moltes dones van entendre que el divorci les beneficiava, ja que permetia posar fi a una situació matrimonial molts cops insostenible i permetia reprendre noves relacions personals. El divorci va ser un fenomen de les grans ciutats i es va concentrar en les regions que votaven a l'esquerra. Tot i així l'índex de divorcis a Espanya durant la Segona República va ser força baix: 165‰, el 56,08% dels quals van ser sol·licitats per les dones.

Les dades disponibles també ens indiquen una aplicació molt reduïda de divorcis a Catalunya: entre 1932 i 1935 es van presentar a Barcelona un total de 628 demandes de divorci que eren majoritàriament presentades per dones (60,29%). La professió dominant entre les dones que sol·licitaven el divorci era la de mestresses de casa (65,54%), modistes (7,43%) i jornaleres (5,40%), entre altres. Més del 40% dels casos de divorci portaven entre 6 i 15 anys casats i la causa més comuna de petició del divorci era la separació lliurement consentida durant més de 3 anys (33,98%), l'abandonament familiar (20,00%) i

el desemparament familiar (18,03%). El primer casament civil es celebrà a Barcelona l'octubre del 32.

Durant la República també es van suprimir del codi penal els delictes d'adulteri i amistançament i la prohibició de la propaganda i venda d'anticonceptius.

FRANQUISME ²⁸

El règim franquista va anul·lar totes les reformes del codi civil republicà. El març de 1938 el General Franco va derogar les lleis de 1932 de la Segona República sobre el divorci i el matrimoni civil, anul·lant aquest dret i declarant nuls tots els divorcis concedits durant el període republicà. A més a més es va reimplantar el codi civil de 1889 que tenia com a referència jurídica una percepció de la dona com la d'una persona d'extrema fragilitat psicològica i intel·lectual i d'absoluta incapacitat d'entendre i actuar autònomament. Aquesta definició significava per la dona la total dependència primer de l'autoritat paterna i després de la marital.

Amb la implantació d'aquest codi civil del segle XIX, les dones casades deixaven de tenir la capacitat de decisió i quedaven totalment subordinades als seus marits: la llar tornava a ser la casa del marit i en cas de separació les dones perdien tots els béns compartits, i inclús podien arribar a perdre els propis si eren declarades culpables.

Altres mesures que es van reprendre van ser la de la prohibició de la dona a deixar la casa paterna abans dels 25 anys, a no ser que es casés o es fes monja. Però la legislació era molt més dura amb la dona casada, a la qual prohibia comparèixer en judicis, comprar i vendre immobles i disposar dels propis béns sense el permís del marit, tal i com s'ha mencionat. La justificació d'aquesta obligació de dependència femenina era a causa que "el matrimonio exige una potestad de dirección que la naturaleza, la religión y la historia atribuyen al marido"²⁹.

²⁸ Veure apèndix 3.4. (presentació del Codi Civil de 1889).

²⁹ Transcrit per Giuliana di Febo a "Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976" Barcelona, Icaria, 1979. p.131

El codi penal va tornar a restablir el delictes d'adulteri exclusivament si aquest el cometia la dona, mentre que penalitzava només amb el desterrament el marit, que havent sorprès la dona en una relació adúltera, la matava.

De la situació en què van quedar les dones n'és una mostra el fet que el codi registrés el dret del marit i el pare "a lavar con sangre su honra".

REFORMA SEXUAL I AVORTAMENT

REPÚBLICA ³⁰

Una de les iniciatives més significatives de la política sanitària de la Generalitat respecte a la dona va ser la legalització de l'avortament, establerta en el Decret d'Interrupció Artificial de l'Embaràs, del 25 de desembre del 1936. Aquesta pràctica es regulava en hospitals, clíniques i institucions sanitàries dependents del servei sanitari de la Generalitat de Catalunya de les 4 províncies catalanes.³¹

És el primer cop que es legalitza aquesta pràctica a Espanya.

El primer país en legalitzar l'avortament havia estat la Unió Soviètica l'any 1920, i seguidament, als anys 30, s'hi afegiren Finlàndia, Suècia i Noruega. Catalunya sorprengué l'Europa Occidental en la decisió d'adoptar aquest Decret tan avançat ja que era un país conegut per la seva fama de conservadorisme. Però l'explicació d'aquest fet és que la legislació va ser elaborada i aplicada en plena Guerra Civil, és a dir en circumstàncies revolucionàries i va ser impulsada pels anarquistes i en particular pel metge i psicòleg Félix Martí Ibáñez, Director General de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de l'època.

La legalització de l'avortament era una de les reformes essencials segons els anarquistes per dur a terme l'anomenada "Reforma Sexual". La construcció del discurs de la sexualitat en el pensament anarquista espanyol es fonamentà en l'elaboració d'una nova ètica sexual aixecada en contraposició a les pautes tradicionals i religioses predominants a la societat espanyola i més concretament com el rebuig a la moral sexual tradicional considerada repressiva i distorsionadora de la sexualitat humana. Els anarquistes consideraven que l'acte sexual no havia de respondre a l'única finalitat de la reproducció, sinó més aviat a la satisfacció de "necessitats i desigs orgànics i

³⁰ Veure apèndix 3.3 (presentació de la llei).

³¹ Les institucions sanitàries on practicaven la interrupció artificial de l'embaràs eren: l'Hospital General de Catalunya; l'Hospital clínic; l'Hospital Dr. Cardenal de Barcelona; l'Hospital del Municipio de Puig Alt de Ter; l'Hospital Comarcal de Berga; el Centro Sanitario Comarcal de Igualada i el Centro Sanitario Comarcal de Granollers.

espirituals"; la sexualitat representava una font de plaer. És a dir, el pensament anarquista trencà clarament amb els esquemes religiosos i tradicionals de la societat de l'època.

L'elaboració d'aquest decret i l'ànim de canviar la mentalitat del concepte de la sexualitat reflecteix la transformació revolucionària que estava vivint el país en plena Guerra Civil.

La normativa admeté l'avortament sota quatre motius:

1. La causa terapèutica: malaltia física o mental de la mare que podria contraindicar l'embaràs.
2. El motiu eugènic: incest paternal o deformitats que poguessin repercutir en el desenvolupament del fetus.
3. El factor neomaltusià: el desig conscient de limitació voluntària de la natalitat.
4. El raonament sentimental o ètic: la maternitat no desitjada per motius d'ordre emotiu o amorós.

La decisió d'avortar era decisió única i exclusiva de la dona, però es regularen un seguit de limitacions: una dona no podia ser atesa per aquest servei més d'un cop a l'any. Amb aquesta iniciativa es volia deixar clar que no era una mesura que es pogués utilitzar com a mitjà habitual del control de la natalitat i per això s'intentà reduir el nombre d'avortaments mitjançant la instrucció en l'ús de tècniques anticonceptives.

Aquesta reforma sexual perseguia dos grans objectius, el sanitari i l'ideològic. Els objectius pròpiament sanitaris que es volien assolir amb l'aplicació d'aquesta nova legislació eren:

1. La desaparició de l'avortament clandestí
2. La desaparició de l'infanticidi
3. La reducció de la mortalitat
4. La reducció de les malalties provocades per les pràctiques avortives.

Rere els objectius sanitaris mencionats, també n'hi havia de clarament ideològics. La nova llei tenia un clar contingut a favor de l'emancipació de la dona ja que es permetia a les dones controlar la seva voluntat de maternitat i

es presentà la reforma eugènica com un instrument per l'emancipació femenina tal i com declarava el Dr. Martí Ibáñez: "La autorización para efectuar el aborto representa, pues, una vigorosa información de la maternidad en cuanto afecta a la responsabilidad de la mujer. En adelante, en lo que a su vida sexual se refiere, la mujer quedará liberada de la tiranía egoísta masculina y tendrá unos derechos – de los cuales destaca el de disponer de sí misma y decidir sobre su maternidad – que comprará a costa del precio de unos deberes hasta hoy olvidados."³²

En aquesta mateixa línia va començar a aparèixer l'ús del terme "maternitat conscient" que representava la base justificativa de la nova política sanitària ja que entenia com una lliure elecció la maternitat relacionada amb les condicions econòmiques i de salut de la mare. Aquesta "maternitat conscient" havia de substituir l'esclavitud de la "maternitat contínua" que desembocava en una mala salut de les mares treballadores.

La nova regulació també impulsà l'assistència sanitària a les dones treballadores i als seus fills, l'establiment d'un servei familiar, l'assistència a la maternitat i l'abolició de la prostitució.

Per tots aquests motius la "Reforma eugènica de l'avortament" és considerada una legislació molt avançada per la seva època, i va procurar que la pràctica de l'avortament voluntari fos accessible.

Però aquesta legislació tan innovadora no va funcionar. Existeixen diferents factors polítics, mèdics i socials per entendre el fracàs d'aquesta iniciativa.

1. Context històric de guerra i revolució a Catalunya: El fet que s'estés vivint un moment de guerra i revolució, per tant de canvi, afavoreix la legalització i l'aprovació de la llei; però alhora és un període de difícil aplicació ja que és un moment de desbordament dels serveis sanitaris a causa de les exigències de la guerra.
2. La disposició hostil i el boicot dels metges a la implantació del nou servei, tant pel fet que no estaven d'acord amb els termes de la llei com per la intromissió anarquista en la política mèdica i sanitària.

³² Mary Nash, "Maternidad, maternología y reforma eugénica en España, 1900-1939." a *"Historia de las mujeres. El sigloXX."* Madrid, Taurus, 1993. p. 706.

3. La legislació va tenir un repercussió mediàtica molt mínima que va comportar el general desconeixement de les dones sobre l'existència d'aquest nou servei sanitari.
4. El rebuig per part de les dones a l'avortament legal i la contínua pràctica de l'avortament clandestí (es volien mantenir les actituds culturals tradicionals pel que fa a l'avortament).
5. L'avortament voluntari continuà essent culturalment inacceptable i a nivell públic es va mantenir la seva condemna moral i social. A causa de la reprovació social de l'avortament les dones es veien obligades a mantenir l'anonimat, cosa que era impossible si es complien les normes legals.
6. I altres factors com: la manca d'una discussió pública i de difusió de les noves mesures; el complicat procés burocràtic exigít; la ineficàcia del servei i la tardança a establir clíniques de planificació familiar; la vigència del discurs de gènere i el pes de la maternitat com element configurador de la identitat de la dona.

En definitiva va ser una iniciativa massa innovadora per una societat on les estructures mentals pel que fa a la dona i els rols de gènere imposats estaven massa arrelats i no van poder ésser modificats, a nivell de la societat, durant els anys de la República i la Guerra Civil.

FRANQUISME ³³

La nova legislació franquista va posar fi a l'equiparació legal entre l'home i la dona. Els anticonceptius van ser prohibits i l'avortament va ser durament condemnat, fins i tot quan la vida de la mare corria perill.

De fet, tots els Estats dictatorials feixistes de l'època (el nazisme a Alemanya, el feixisme a Itàlia i el franquisme a Espanya) van ser partidaris d'establir un major control sobre els cossos femenins i en especial sobre les seves funcions reproductives. Van lluitar contra la independència femenina perquè era un valor que contradeia la subordinació.

³³ Veure apèndix 3.5. (presentació de la llei).

El franquisme va intentar reforçar la reproducció mitjançant la prohibició del control de la natalitat i per tant es tancaren els centres de control de la natalitat i es va restringir la informació i l'accés als mitjans anticonceptius.

Evidentment a Espanya, on la influència de l'església era extraordinària, es va prohibir i penalitzar la venda d'anticonceptius, es va censurar l'educació sexual i l'avortament va passar a ser considerat com un crim d'estat, prohibit i durament penalitzat.

EDUCACIÓ

REPÚBLICA

El debat coeducatiu sorgeix amb més força arran de la proclamació de la Segona República que suposa un important canvi d'actitud respecte al tema. Els nous dirigents de la nova República van decidir implantar la coeducació³⁴ ja que n'eren partidaris.

Tot i la importància dels sectors contraris a la coeducació, gràcies a l'actitud favorable del Ministeri i a la divulgació dels resultats d'algunes de les experiències impulsades, almenys entre els mestres i les mestres més directament implicats en les tasques de renovació pedagògica, predominaven les opinions a favor de l'escolarització conjunta de nens i nenes. Però el principal tipus de coeducació que es defensava, mantenia encara una sèrie de diferències que continuaven reproduint els rols sexuals dins de la família, mitjançant una adequada preparació de les nenes per a les tasques domèstiques fet que no consideraven incompatible amb la necessitat de preparar-les també de cara a una professió.

Entre els arguments més comunament utilitzats destaquen els econòmicopedagògics. Per una banda pretenien adaptar l'ensenyament primari a la nova educació sense augmentar-ne les despeses i per l'altra, defensaven els beneficis que podia aportar la convivència entre els dos sexes de cara a una millor preparació per a la vida social i a una sana i natural educació sexual.

Totes les experiències coeducatives, tant públiques com privades, van ser imposades per sectors progressistes, amb l'oposició dels sectors més vinculats a l'església, que utilitzaven arguments religiosos i morals per demostrar la

³⁴ Educació conjunta d'alumnes dels dos sexes. El terme coeducació és utilitzat comunament per referir-se a l'educació conjunta de dos o més grups de població netament diferents: a vegades ha estat aplicat a l'educació conjunta de grups formats segons característiques de diversos tipus: classe social, ètnia, etc. I el seu ús habitual fa referència a l'educació conjunta de dos col·lectius humans específics: els homes i les dones.

Es va aplicar per primer cop als Estats Units, a mitjan segle XIX i després es va estendre a Europa. A Catalunya es va aplicar per primer cop a l'escola Moderna, de Francesc Ferrer i Guàrdia, l'any 1901.

ineficàcia de tal pràctica i el perill que suposava per l'integritat moral de tots dos sexes, sobretot per la dona, i intentaven demostrar que l'adopció natural de les seves funcions en la família i en la societat exigien una educació diferent i, per tant, separada.

Així doncs, el tema va despertar un apassionant debat en l'Espanya de principi de segle, no només perquè qüestionava una pràctica social legitimada durant segles (la de la separació de tots dos sexes a l'escola), sinó perquè representava una important discrepància ideològica al replantejar-se les relacions socials entre homes i dones i revisar els rols socials d'un i altre sexe.

El govern de la República i especialment Marcelino Domingo, ministre d'Instrucció pública, i Rodolfo Llopis Director General del citat ministeri van impulsar la creació del nou model escolar. L'objectiu era "més escoles i millors mestres" i el discurs es basava en què allò més important de l'escola és el mestre, per tant és necessari un adequada formació inicial i permanent. Per exemple cal recordar la deficient formació de les mestres, úniques encarregades de l'escola femenina.

Durant el període republicà les construccions escolars foren nombroses en poc temps i es van construir uns edificis d'arquitectura, espais i dotacions dignes i progressistes. La formació dels mestres era un dels eixos de la política educativa de la República, amb un Pla Professional com a model de formació inicial.

Va ser important la participació social a l'ensenyament, per la qual cosa es van crear els Consell Locals de Primera Ensenyança. Les Cantines i Colònies Escolars van ser importants per aconseguir dita participació i per millorar l'alimentació i el nivell educatiu i cultural de les famílies i especialment de les seves filles i els seus fills.

Un altre canvi molt significatiu que va patir l'educació va ser que l'església va deixar de dirigir-la. A l'article tercer de la nova Constitució s'establí que "l'Estat espanyol no té religió oficial". Seguidament, a l'article 48, es deia que "l'ensenyament serà laic, farà del treball l'eix de la seva activitat metodològica i s'inspirarà en ideals de solidaritat humana". Fins aquell moment l'església havia tingut el monopoli de l'educació, d'una banda amb les seves institucions pròpies i, de l'altra, imposant la seva doctrina a les escoles

públiques i privades. Sense escoles, perdien part de la seva influència ideològica i una bona quantitat d'ingressos econòmics.

La Constitució de la Segona República definia l'escola com a única, laica, activa, obligatòria i gratuïta. La coeducació no era obligatòria, encara que s'iniciaren a les escoles experiències capdavanteres on l'alumnat dels dos sexes compartien les mateixes aules. L'any 1937 es va elaborar un decret on la coeducació era obligatòria, però només tenia vigència a la zona republicana. Les experiències de l'escola mixta van ser minoritàries i només una minoria de centres va arribar a tenir un caràcter mixt. Però el curt període durant el qual es va implantar l'escola mixta des de les institucions públiques va ser molt profitós per les nenes i les joves, ja que augmentaren notablement les taxes d'escolarització i van poder ampliar el seu àmbit d'actuació.

També van ser importants algunes iniciatives que van dur a terme organitzacions com *La Institución Libre de Enseñanza*³⁵, que amb el seus principis pedagògics i alliberadors, va apropar l'educació a tots els indrets: facilitava l'assistència a les classes, introduí nous currículums, s'organitzaven colònies, museus pedagògics, debats reformistes educadors...

La coeducació a Catalunya

Els primers mesos de la República va començar a funcionar una Generalitat provisional. Aquesta va crear dues institucions que van deixar empremta: l'Escola Normal i l'Institut-Escola.

En la línia de l'Escola Nova, es posava els alumnes al centre de l'educació i s'intentava que adquirissin els coneixements adequats a la seva edat a partir de l'experiència i la pràctica, sense oblidar cap dels aspectes que formen la persona.

³⁵ **Institución Libre de Enseñanza (ILE):** Va ser fundada el 1876 per un grup de catedràtics separats de la Universitat per negar-se a ajustar el seu ensenyament als dogmes oficials en matèria religiosa, política o moral. Van perseguir la seva feina educadora al marge dels centres universitaris de l'Estat i van crear un establiment educatiu privat. Des de 1876 fins la Guerra Civil es va convertir en el centre de gravetat de tota una època de la cultura espanyola i introductora a Espanya de les més avançades teories pedagògiques i científiques que s'estaven desenvolupant a l'estranger.

A l'Institut-Escola o escola activa, es continuava amb la mateixa dinàmica: el llenguatge s'aprenia escrivint, la literatura llegint, el dibuix es prenia al natural, les ciències naturals s'entenien observant les plantes i els animals en directe, la física i la química amb experiments, l'art visitant museus. I després es passava a parlar-ne amb els companys i el professor, que completava l'aprenentatge.

Josep Casanovas, director de l'Institut Baldiri i Reixach, després de dos anys d'aplicar la coeducació va constatar que eixamplava l'horitzó de les nenes, que rebaixava l'agressivitat dels nens, que no oferia cap perill d'ordre moral i que no presentava problemes a les famílies ni els mestres. Incloïa que "el sexe és un fet diferencial que s'ha de tenir present des que es manifesta, i aprofitar-lo a favor de l'individu i de l'escola".

D'altra banda hi havia molts sectors de la societat que no eren partidaris d'aquest nou sistema educatiu. El *Diari de Girona* del 14 de juliol de 1934 al·legava que "filosòficament i pedagògicament són tan diferents el jove i la donzella que no es poden educar amb les mateixes normes tots plegats, car es desfaria la seva individualitat psíquica, afemellant l'home i masclejant la dona".

El juliol de 1936, poc dies després de l'alçament militar, es va crear el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU) que implantava l'escola pública, gratuïta, laica, en català i amb coeducació. Tenia per finalitat organitzar un nou règim docent que substituís l'escola confessional per una "nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana". El seu objectiu era establir una escola unificada on anessin tots els infants sense diferències de classe. La Generalitat assumia tots els graus educatius i a més assegurava l'accés de tothom a l'educació.

Un dels pilars bàsics del CENU establia que la convivència entre els nens i les nenes era obligatòria, sense diferències de procedència ni de finalitats. L'infant no podia viure aïllat i tots, sense tenir en compte les seves possibilitats econòmiques, havien de conviure, sense altra distinció que la que podia deduir-se de les seves possibilitats mentals i de la seva voluntat.

El 12 de setembre de 1938 el CENU va publicar unes normes generals de treball escolar, perquè servissin d'orientació als mestres que treballaven a l'obra pedagògica de la Generalitat. Aquests 30 punts d'ideari de l'escola nova els va establir Adolphe Ferrière, de l'Institut Rousseau de Ginebra, l'any 1912. Alguns dels eixos principals d'aquesta educació són:

1. L'escola nova és un laboratori de pedagogia pràctica.
2. La coeducació.
3. En matèria d'educació intel·lectual, l'escola nova procura obrir l'esperit a una cultura general del raonament, més que a una acumulació de coneixements memoritzats.
4. L'educació es basa en els fets i les experiències. L'adquisició dels coneixements surt d'observacions personals o, en el seu lloc, de les que els altres han recollit en llibres. La teoria segueix la pràctica, no la precedeix.
5. L'escola nova està situada a la natura ja que constitueix el medi natural de l'infant.

FRANQUISME

Amb l'arribada del Franquisme, l'educació va patir un retorn als principis ja formulats al segle XVIII sobre la instrucció de les nenes.

El franquisme va suposar el retorn de les formes més estrictes de segregació escolar, que van anar acompanyades d'un menyspreu absolut pels valors considerats femenins i d'una creença ferma en la posició subalterna de les dones. El setembre de 1936 es va suprimir a totes les parts de l'Espanya Nacional la coeducació tant a les escoles primàries com als instituts³⁶.

³⁶ Els franquistes consideraven aquesta mesura molt important: "Con la supresión de esta inmundicia moral y pedagógica que se llama 'coeducación' hemos dado el primer paso hacia una verdadera formación de la mujer (...) Se impone así una vuelta a la sana tradición que veía en la mujer la hija, la esposa y la madre, y no la 'intelectuada' pedantesca que intenta en vano igualar al varón en los dominios de la Ciencia."

Citació inclosa per Carme Molinero a "*Mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un 'Mundo Pequeño'*" Historia Social, n.º 30, 1998. p. 111

L'abolició de l'educació mixta³⁷ i la rígida separació entre escoles masculines i femenines, fins i tot pels professors que només podien fer classe a alumnes del seu mateix sexe, van constituir els instruments perfectes per condicionar el futur paper de cada sexe a la societat. El resultat va ser l'inferior nivell educatiu de les nenes i un ensenyament encaminat cap a assumir el paper de mestressa de casa. L'església va tornar a assumir la iniciativa en el camp de l'educació.

El paper de l'home i la dona en la societat franquista ja es forjava des dels primers anys d'estudi utilitzant sistemes d'educació totalment diferents depenent del sexe de l'alumne. La instrucció masculina estava caracteritzada per l'exaltació de la masculinitat i el patriotisme, i la femenina caracteritzada per un gran espiritualisme i un gran coneixement de les "tècniques domèstiques". Les assignatures que cursaven les noies en la dècada dels 40 eren les següents: catecisme, aritmètica, gramàtica, geografia, història d'Espanya, història sagrada, ciències, geometria, cal·ligrafia, labors i també destacava el comportament, l'assistència, la puntualitat i la pietat.

L'educació de les nenes es va confiar en gran part a la Sección Femenina de la Falange, que amb tots els mitjans dels que disposava va difondre un model pedagògic dirigit a inculcar a la dona que la finalitat de la seva educació es limitava a complir amb la seva funció de mare, esposa i responsable de la llar.

De fet només cal dir que un cop acabada la fase educativa, les dones només solien llegir llibres com *La perfecta casada* (manual molt de moda com a regal de noces) de Fray Luis de León, escrit l'any 1582. La difusió d'aquest text escrit el segle XVI era utilitzat com a reclam per respectar i mantenir la tradició.

El resultat d'aquesta pobre educació del sector femení és per exemple el fet que entre 1940 i 1950 les dones dedicades a l'ensenyament eren molt poques i quasi totes exercien en l'escola materna i primària. A la Universitat no existia cap dona titular de càtedra i les llicenciades que en els anys 40 treballaven allà, qualificades com a "ajudants" no superaven el 4% i es trobaven quasi totes en les Facultats d'humanitats.

³⁷ El ministeri d'educació va suprimir el 5 de maig de 1939 l'educació mixta que definia com: "Sistema contrario a los principios religiosos del glorioso movimiento Nacional y de imprescindible supresión por antipedagógico y antieducativo, para que la educación de los niños y las niñas responda a los principios de sana moral y esté de acuerdo en todo con los postulados de nuestra gloriosa tradición".
Transcrit per Giuliana Di Febo a "*Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*" Barcelona, Icaria, 1979. p.134.

Les dones podien ser universitàries però havien d'estudiar carreres orientades exclusivament cap aquelles branques vinculades a l'àmbit familiar: medicina, higiene, economia domèstica.

"El niño mirará al mundo, la niña mirará al hogar" lema de la revista *Consigna*, revista d'orientació pedagògica de la Delegació Nacional de la Secció Femenina, sintetitzava la diferència d'objectius en l'educació segons el sexe.

El 1945, a la introducció de la Llei d'educació primària franquista, es recull que "la etapa republicana de 1931 llevó a la escuela una radical subversión de valores. La legislación de este periodo puso su mayor empeño en arrancar de cuajo el sentido cristiano de la educación y la Escuela sufrió una etapa de influencias materialistas y desnacionalizantes que la convirtieron en campo de experimentación para la más torpe política, cegadora del ser íntimo de nuestra conciencia histórica."³⁸

L'escola activa, oberta, dialogant, laica, catalana i coeducativa dels temps de la República va quedar totalment aniquilada.

La repressió contra els mestres

Però no només les nenes van quedar altre cop limitades en un ensenyament que impulsava l'estat i l'església i l'únic objectiu del qual era formar bones futures esposes i mares; sinó que tot el sistema es va veure afectat per la Depuració que dictà el govern franquista a totes les mestres i a tots els mestres que havien exercit durant el període republicà. Tots van ser declarats culpables i calia que es defensessin.

Els trets més definitoris de la citada depuració foren:

- A Catalunya es van depurar més de 1000 mestres i 15000 a tot l'Estat Espanyol.
- El mestre o la mestra havien d'omplir la Declaració Jurada per defensar-se, a la qual se li adjuntava un informe prescriptiu emès per l'alcalde, la guàrdia civil i el rector, i també s'hi podia afegir informes d'algun veí. Els mestres no coneixen aquests informes. Hi havia un altre informe

³⁸ Raimon Portell i Salomó Marquès, *Els mestres de la República*, Badalona, Ara Llibres, 2006, p. 163.

anomenat "expediente rojo" que demanava l'actitud de tots els mestres després del Alzamiento. Amb tota la citada informació es lliurava al mestre que tenia 10 dies per fer les alegacions. Una vegada fetes les alegacions la Comissió Depuradora emetia l'informe final. El citat informe era elevat al Ministeri de Madrid perquè ratifiqués o rectificqués la sanció. En molts casos la rectificació servia per augmentar-la.

- Es pot dir que pràcticament totes les mestres i tots els mestres progressistes i compromesos amb l'escola i amb la societat foren sancionats.

TERRENY LABORAL

REPÚBLICA

L'època en què realment es va fer una vertadera política d'inserció de la dona en el món laboral va ser el període de la Guerra Civil. Hi havia la necessitat d'evitar la paralització de la indústria a causa del reclutament militar i les dones van ocupar tots els llocs de treball que els homes havien deixat vacants.

No van ser ni els sindicats ni les organitzacions femenines les que van prendre les iniciatives de formar les dones i millorar la seva situació laboral, sinó que va ser el govern català per resoldre els problemes de producció de material de guerra.

El juliol de 1937, el Departament de Treball i Obres Públiques de la Generalitat va crear l'Institut d'Adaptació Professional de la Dona (IAPD). Va ser creat per fomentar l'adaptació professional de les dones i assegurar la seva integració en el treball i va ser una iniciativa conjunta entre organismes oficials, sindicats i organitzacions polítiques, fet que reflecteix la necessitat d'actuar conjuntament i adoptar mesures que fins llavors no havien estat pràcticament plantejades per fer front a la Guerra Civil.

En el preàmbul, on es justificava la creació de l'IAPD, apareixia el discurs dominant sobre la necessitat d'evitar la probable paralització de la indústria a causa del reclutament masculí. També proposava "preparar professionalment a las mujeres para el trabajo en la retaguardia a fin de sustituir a los hombres que tienen que dejar sus puestos para unirse al ejército".³⁹

Com a mesura legislativa va ser una iniciativa molt progressista comparada amb la pràctica habitual. Establia els principis d'igualtat salarial, igualtat "d'accés a un treball en condicions d'aptitud física equivalent" i igualtat d'oportunitats un cop la dona hagués passat un examen mèdic i psicològic.

El novembre de 1937 es va establir un nou reglament en la organització i polítiques de l'IAPD i ampliava que el seu objectiu era establir la igualtat d'accés als llocs de treball en tot tipus d'oficis pels homes i per les dones.

³⁹ Mary Nash *"Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil"*. Madrid, Taurus, 1999. p.191

Tot i així les polítiques oficials qualificaven de temporal la incorporació de les dones al treball remunerat a causa de la guerra. Els treballadors parats i els refugiats especialitzats eren prioritaris en l'accés d'un lloc de treball abans que les dones.

Les organitzacions antifeixistes en el període de la guerra civil es van dedicar a adaptar el treball femení remunerat i la capacitació de les dones a les exigències de la guerra. Malgrat tot, el més significatiu és que justificaven el seu dret al treball remunerat en funció de les necessitats de la guerra i no sobre el principi dels seus drets. Elles eren l'alternativa per fer les feines dels llocs vacants que havien deixat els homes que així es podien allistar.

Per això les organitzacions femenines antifeixistes van haver de deixar clar que aquell treball femení no havia de significar una amenaça pels homes, ja que no tenien la intenció de substituir-los d'una manera definitiva. Dolores Ibárruri, coneguda com la Pasionaria⁴⁰, va haver de referir-se molts cops a aquesta qüestió, intentant convèncer els treballadors que les dones no suposaven una amenaça pels seus llocs de treball ni durant ni després de la guerra, i que tal insinuació era innoble i un insult cap a totes aquelles dones que també estaven lluitant contra el feixisme.

L'organització juvenil antifeixista "Unión de Muchachas"⁴¹ va adoptar la integració de la dona en el treball com un principi fonamental en el seu programa global, ja que les expectatives laborals d'aquestes noies que estaven vivint aquell moment no es limitaven a la llar. Eren partidàries d'ocupar llocs de treball a les fàbriques, en els àmbits de transports públics, a la indústria, la medicina, l'enginyeria i fins i tot en l'aviació i altres camps relacionats amb la guerra. Però el seu discurs es va anar fent més prudent ja que es van trobar

⁴⁰ **Dolores Ibárruri Gómez:** (Gallarta (Vizcaya) 1895- Madrid 1989). Coneguda com la Pasionaria va ser una històrica dirigent del Partit Comunista d'Espanya. Provenia d'un família minera i la seva vida política va començar quan es casà amb un miner socialista. Va participar en la creació del Partit Comunista Espanyol l'any 1920. Es traslladà a Madrid per treballar en la redacció de la revista del Partit. A Causa dels seus discursos i la seva activa militància a les manifestacions comunistes va ser empresonada diverses vegades. Poc temps després, durant la II República va ser una diputada destacada pel partit comunista al Congrés dels Diputats. Va ser una figura rellevant durant la Guerra Civil, va ser escollida vice-presidenta de les Corts el 1937. Durant aquest període es va convertir en un mite per una part d'Espanya, i va ser seu el famós lema de "¡No pasarán!" durant la defensa de Madrid. Seva també és la famosa consigna de "Más vale morir de pie que vivir de rodillas"

⁴¹ **Unión de Muchachas (UM):** Organització juvenil de dones antifeixistes sota el control dels comunistes.

amb la clara hostilitat dels treballadors, els sindicats i l'estat per portar a la pràctica aquestes propostes.

Tot i així el discurs de la "Unión de Muchachas" continuava reivindicant dret a un lloc de treball i a la formació professional amb les exigències de la guerra: "No queremos desplazaros de vuestros lugares de trabajo, no queremos suplantaros; sólo queremos aprender, queremos saber, por si algún día la guerra os exigiera desplazaros a las trincheras, poder ocupar vuestros puestos de trabajo e impedir la paralización de la industria."⁴²

D'altra banda algunes militants de "Mujeres Libres" anaven més enllà i recolzaven públicament la idea que les dones tenien dret a un treball remunerat en tot moment, tant si el país estava en guerra com si no. A més també defensaven la independència econòmica i l'emancipació femenina: "Las mujeres deben ser económicamente libres... Sólo la libertad económica hace que todas las demás libertades sean posibles, tanto para los individuos como para los países"⁴³. Altres militants més extremistes consideraven el treball retribuït no només com un dret sinó com a una obligació per a totes les dones. L'obra obrera tèxtil comunista Maria Vendrell reivindicava que els drets laborals adquirits per les dones durant la guerra havien de continuar després: "Esta incorporación de las mujeres a la producción se debe continuar después de la guerra. Una vez que haya pasado la escasez temporal del trabajo, no se debe permitir que las mujeres se encuentren de nuevo desprovistas de opciones como lo estaban antes del diecinueve de julio"⁴⁴.

Durant aquest període de guerra les dones van expressar clarament algunes de les seves exigències específiques com la paritat salarial, la igualtat de drets i l'especialització professional, principis comuns a totes les organitzacions femenines. Les treballadores pretenien acabar amb la injustícia i la desigualtat en el lloc de treball i consideraven que aquesta època de canvi social era el moment idoni per canviar les bases tradicionals.

"A igual trabajo, igual salario" era el lema de totes les organitzacions antifeixistes femenines. La premsa va tardar molt a publicar aquestes

⁴² Transcrit per Mary Nash a *"Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil"*. Madrid, Taurus, 1999. p.184-185.

⁴³ Nash, Op. cit. p. 185

⁴⁴ Nash, Op. cit. p. 186

exigències i ho va fer un cop començada la guerra quan les dones van esdevenir un instrument per mantenir l'economia del país.

Els augments salarials, la igualtat i les mateixes oportunitats de treball eren demandes de totes les organitzacions femenines i amb una gran càrrega ideològica al darrera, però el que realment buscaven aquestes dones era la dignificació i consideració social del treball que realitzaven.

La guerra va comportar la incorporació de moltes dones al treball, però això no va significar un gran canvi qualitatiu en l'oferta laboral, ja que van continuar treballant majoritàriament en els sectors tradicionals i va persistir la clàssica discriminació salarial, fins i tot a les empreses col·lectivitzades.

Les imatges de la treballadora a les fàbriques de municions, de la dona mecànica o conductora d'autobús van ser excepcionals i poc representatives de la realitat laboral de les dones catalanes. Així, durant la guerra, van treballar en els hospitals, els tallers de confecció, els menjadors, les bugaderies, les guarderies i les escoles, és a dir, en treballs bàsicament de tipus assistencial i d'auxili als combatents i als refugiats. Malgrat aquesta persistència de llocs de treball tradicionalment ocupats per la dona, sí que hi van haver alguns canvis notoris respecte als anys anteriors: un de caràcter quantitatiu, ja que van ser moltes les dones que es van incorporar al treball extradomèstic, i un altre de caràcter qualitatiu, ja que es va revalorar el paper social del treball de la dona, que va veure millorar el seu estatus com a treballadora i la valoració pública de la seva tasca.

Per a totes les dones, la guerra va significar viure més que ningú els patiments de la reraguarda. Amb els homes al front, van ser elles les que van haver de sostenir la família en un moment on tot escassejava. També van ser les grans víctimes passives dels bombardeigs de les ciutats.

FRANQUISME

En els feixismes de l'època la subordinació femenina va ser especialment notòria en l'àmbit laboral. Tenien com a objectiu impedir, de manera directa o indirecta, que les dones, i en especial les dones casades, desenvolupessin un treball remunerat. Per al franquisme l'abolició del treball femení s'havia de dur

a terme a partir de dos factors bàsics: la creació de lleis que impedissin el fàcil accés de la dona al terreny laboral i a través de la reprovació de l'opinió pública envers la dona treballadora.

El 18 de juny de 1938, els que s'alçaren contra la República ja van promulgar la Ley de Subsidios Familiares amb l'objectiu de "elevar y fortalecer la familia, evitar que se rompa el equilibrio económico del hogar de forma que obligue a la madre a buscar en la fábrica o taller un salario con que cubrir la insuficiencia del conseguido por el padre, apartándola de su función suprema que es la de preparar a sus hijos"⁴⁵.

Posteriorment, la voluntat de restringir el treball femení va quedar recollida en la primera *Ley Fundamental*, el *Fuero del Trabajo de 1938* sota el lema de "Liberar a la mujer casada del taller y de la fábrica". En el preàmbul d'aquesta llei es definia clarament que "la tendencia del Nuevo Estado es que la mujer dedique su atención al hogar y se separe de los puestos de trabajo". L'article 1 establia que les sol·licituds femenines per optar a un lloc de treball haurien d'anar acompanyades de "Nombre y situación del marido; profesión de éste; si trabaja; dónde y salario que percibe; hijos que tienen y edad y sexo de los mismos." A l'article 4, l'apartat sobre "medidas mitigadoras" establia la "prohibición del empleo de la mujer casada a partir de un determinado ingreso que perciba el marido". El 27 de desembre del mateix any es va aprovar una ordre sobre "Trabajo de la mujer y el niño" que parlava de les limitacions que s'imposarien al treball femení.

La *Ley de Reglamentaciones* de 1942, on es recull tota la normativa laboral del franquisme, va implantar l'obligatorietat d'abandonar el lloc de treball en el moment del matrimoni. Totes les regulacions laborals aprovades a partir d'aquell any obligaven a que la dona en casar-se deixés el seu lloc de treball; a canvi rebia una dot nupcial. Per exemple, en el món de la Banca, en el cas que la treballadora es casés, s'utilitzava la fórmula "excedencia forzada" per despatxar la dona. I es va prohibir explícitament que les dones casades treballassin a l'administració pública.

En cas de reincorporació posterior, la *Ley de Contrato de Trabajo* de 1944 dictava que la dona necessitava l'autorització del marit per rebre el seu sou, i

⁴⁵ Transcrit per Carme Molinero a "*Mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un Mundo Pequeño*" *Historia Social*, n.º 30, 1998, p. 114.

que aquest podia negar-li cobrar-lo directament. Així doncs es va arribar a plantejar que la Llei recollís la figura de "media capacidad" com a "manera de resolver el problema de los menores, de la mujer casada y del incapaz mental."

L'any 1945 es va establir el "Plus de Cargas Familiares" conegut com "els punts" que obtenien els homes casats segons el nombre de fills. També es van emprendre altres iniciatives qualificades com "gratificadoras" i "protectoras" que animaven que la dona deixés els llocs de treball i es dediqués única i exclusivament a la llar i als fills: adjudicació de subsidis familiars a partir del naixement del segon fill, rebaixa en els transports públics a les famílies amb més de tres fills, actuació de "medidas que mejoren la situación económica del trabajador que se case con mujer también trabajadora y que deje de serlo para atender al hogar."

D'aquesta manera les famílies amb la mare treballadora van ser penalitzades, ja que quedaven excloses dels subsidis familiars que atorgava l'estat.

Per la legislació franquista que la dona treballés era considerat un estat excepcional i no una forma de realització o d'identitat social. Això ho demostra el fet que a les llistes de treball era considerada desocupada només quan era cap de família amb fills al seu càrrec (és a dir, viuda, quan vivia separada del marit, o quan aquest estava a la presó o a l'atur.)

El treball fora de l'àmbit domèstic es va tornar a entendre com una desgràcia forçada per situacions d'extrema pobresa. El període franquista significa per les dones una desvalorització professional de la seva formació escolar a través de la diferenciació de currículums i de l'escola separada. Al quedar la dona reclosa de nou a l'àmbit d'allò domèstic, se li negava la possibilitat d'augmentar el seu nivell cultural i la seva participació en l'àmbit públic i social, dret que havia aconseguit en el primer terç del segle.

En el terreny laboral la legislació franquista va suprimir totes les disposicions republicanes sobre la maternitat i el treball femení. S'exaltava de nou el paper domèstic de la dona i es deia que la seva "funció suprema" era tenir cura dels fills. Tota una nova legislació va intentar foragitar "les mares" dels tallers i de les fàbriques.

Malgrat el discurs oficial contrari al treball femení, la dona obrera va ser una realitat durant tot el franquisme. Poc considerada socialment, tenia uns sous de

misèria i uns treballs tan poc qualificats, que les xifres oficials sobre població activa sovint no quantificaven una bona part del treball femení.

Però la mesura més discriminatòria, qualificada pel franquisme com "medidas mitigadoras", era la gran discriminació salarial legal que patien les dones, que arribava a diferències del 30% menys el salari d'una dona respecte al d'un home. S'acceptava legalment la desigualtat salarial entre sexes.

A més dels obstacles creats per les lleis, l'estructuració mateixa de la societat espanyola contribuïa a excloure la població femenina del món industrial. No existia cap espai dedicat als serveis socials i assistencials, l'educació encarrilava les dones ja de ben petites cap a les ocupacions "adequades al seu sexe" impedit que pogués arribar a llocs de treball qualificats i d'importància.

DE LA TEORIA A LA PRÀCTICA

S'ha analitzat la situació de la dona a Catalunya i a l'Estat Espanyol a finals del segle XIX principis del XX, s'han explicat les lleis progressistes en favor de l'emancipació de la dona que es van dur a terme durant la II República i s'ha descrit com va quedar l'autonomia de la dona sota la repressió del Franquisme.

Aquesta recopilació d'informació ha estat extreta de llibres, articles, enciclopèdies, documents; però tot el que ens diuen les seves pàgines ens ho poden dir dones que han viscut els esdeveniments més importants de la recent història del país. La teoria de les pàgines deixa lloc a la veu de les dones.

A continuació hi ha tres entrevistes fetes a tres dones que van néixer a l'inici del segle XX i que van viure en primera persona els diferents esdeveniments referents al gènere femení al llarg del segle.

No he volgut que m'expliquessin què en pensaven de la llei del divorci o de l'avortament, o si es van posicionar per aconseguir el dret a vot. Senzillament han parlat des de la seva experiència i visió personal del temps de claror que va arribar amb la República, l'activitat i la lluita amb la guerra civil, i la por i foscor amb el franquisme. He volgut que s'expressin com a dones que des de molt joves s'han passat la vida lluitant.

Cada una té una història, una vida molt diferent, però totes elles tenen en comú que van lluitar contra la gana, el fred, la por, el silenci imposat; totes elles van lluitar contra el franquisme, van lluitar per la justícia, la pau i la llibertat.

MARIA SALVO IBORRA

Vaig decidir entrevistar a Maria Salvo ja que coneixia la seva història a través d'una exposició que vaig visitar sobre el paper de les dones del PSUC durant la Guerra Civil, la postguerra i la transició. Vaig aconseguir el seu número de telèfon i en tot moment es va mostrar entusiasmada a que li pogués fer l'entrevista. Vam quedar un matí d'inicis de setembre al seu pis de l'Eixample de Barcelona. La seva energia i vitalitat em va sorprendre des del moment que em va obrir la porta de casa seva fins al cap de quatre hores quan vaig marxar. Ella mateixa va demanar a una amiga i companya seva, Juliana Martínez, que vingüés a casa seva en el moment en què jo l'entrevistés perquè volia, desitjava, que la Juliana formés part de l'entrevista. Sovint oblidem aquelles dones que van lluitar des de l'anonimat però que van tenir un paper igual d'important que el de les que coneixem. No puc qualificar aquelles quatre hores de conversa com una entrevista, sinó com una experiència única on amb cada frase que explicava de la seva vida apassionant, de la seva lluita diària per viure amb ideals, aconseguí animar-me encara més a fer aquest treball. Parlar amb ella, escoltar-la, em va animar a deixar plasmat què significà la República, la guerra i la postguerra per milers de dones.

Maria Salvo Iborra neix a Sabadell l'any 1920. Als 7 anys es trasllada a viure a Barcelona. La seva mare és portera de l'edifici on viuen i el seu pare obrer. Al 1936, amb 16 anys, defensa la República militant a les Joventuts Socialistes Unificades (JSU). Quan s'acaba la guerra, emprèn el camí de l'exili, creuant la frontera el febrer del 1939 fins al camp de Le Boulou, en un tren de mercaderies. La traslladen a un camp de concentració. És retornada a Catalunya a la força a finals del 39 i durant 1 any i mig resta amagada. A finals del 1940 s'integra a la resistència antifranquista i actua amb el seu partit (PSUC) en la clandestinitat. El 1941 és detinguda, torturada i empresonada per la Policia Político-Social de Madrid. L'any 1945 és condemnada a 30 anys de presó, dels quals en complirà 16 a diferents presons d'Espanya: Barcelona, Madrid, Segovia i Alcalá d'Henares. L'any 1957 surt de la presó, tot aquest període a la presó li ha pres

tota la seva joventut i també la maternitat. És desterrada a Saragossa i al cap d'un temps aconseguix un permís per tornar a Barcelona. Continua militant activament al PSUC i també al moviment feminista. Recuperada la democràcia és presidenta de l'Associació Catalana d'Expresos polítics durant un temps, i funda l'Associació de Dones del 36.

La Universitat Politècnica de Catalunya va investir el 23 de febrer de 2004, com a Doctora *Honoris Causa*, Maria Salvo "en representació de totes les persones que van lluitar contra la dictadura franquista per a la recuperació de la democràcia i les llibertats nacionals". El març d'aquest mateix any, va rebre la Medalla d'Honor de Barcelona, concedida per l'Ajuntament de Barcelona, i el 30 de novembre de 2005, la Creu de Sant Jordi atorgada per la Generalitat de Catalunya: "Activista. Com a referent de la resistència contra el franquisme i de la lluita per les llibertats democràtiques des de l'espai comunista." El 8 de juliol de 2006, la Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya, li concedeix el Premi UPEC 2006, en reconeixement a la seva lluita antifranquista. Segons ella, tots aquests premis i reconeixements els entreguen a ella però són en representació a tota una generació de dones lluitadores.

ENTREVISTA

La Maria defineix la II República com una època que "va ser un esclat d'entusiasme, de participació, de ganes de participar en la vida social, política, va ser una efervescència de la joventut, es van crear molts centres culturals, la joventut sentia ànsia de llibertat, d'emancipació, de participació, de crear un món millor. Érem uns idealistes". Maria era una noia amb moltes inquietuds de tipus social degut a les diferències que vivia al seu entorn. Percebia diferències socials molt grosses; ja que ella deixà d'anar a l'escola als 13 anys, perquè la seva mare es posà malalta i es va fer càrrec de la casa i la porteria. Però tot i així descriu la seva infància com a feliç.

Maria provenia d'una família molt humil: el pare era un treballador, la mare portera de l'edifici on vivien i el germà era aprenent de mecànic que alhora

estudiava a l'escola industrial. El seu pare era republicà anticlerical, laic; la seva mare era catòlica i practicant, com la major part de les dones.

Sent una gran admiració per la seva mare, la defineix com una dona excepcional, comprensiva, d'intel·ligència innata, però analfabeta. Als 16 anys fou tretada de l'entorn familiar per portar-la a casa d'uns oncles de minyona. Des de llavors va estar servint tota la vida fins que es va casar. Aquests oncles eren francesos i gent rica de la burgesia alta, fet que li va permetre viatjar amb els senyors a França als estius i veure que Catalunya i Espanya era un món molt tancat. Durant aquest temps evoluciona el seu concepte de la vida. La religió no li donava la solució a les seves inquietuds, no les podia encarrilar, plasmar en res, ja que es considerava una dona sotmesa. Arriba el matrimoni sense pràcticament conèixer el seu futur marit (7 anys de relació veient-se un cop a la setmana). Va creure que casant-se s'alliberaria de la posició de submissió d'ésser una minyona, però de seguida es va adonar que no s'alliberaria ja que es va casar amb un home obrer, "masclista com l'època", que entenien que la dona s'havia de casar i tenir fills. Era creient ja que provenia d'una família molt religiosa, però no creia en la institució de l'església. Tenia molt clar que volia donar als seus fills una educació que no havia tingut ella. Amb el seu llenguatge i comportament, que era d'una abnegació total, els inculcà una sèrie d'actituds per enfrontar la vida ja que ella es va sacrificar molt, després de casar-se va haver de treballar perquè el sou del pare no era suficient per mantenir la família. La seva mare inculcà a la Maria que havia de ser independent, que s'havia de formar, i que no s'havia de casar fins el moment que ella escollís amb quin home es volia casar, i no pas perquè la mantingués, sinó d'igual a igual.

En l'educació hi havia diferència entre el noi i la noia. El germà de la Maria treballava i estudiava alhora i ella va haver de començar a treballar als 14 anys i segons el concepte del seu pare ja no necessitava estudiar més, ja sabia llegir i escriure. El que clarament li agraeix la Maria al seu pare és el fet que quan la família va anar a viure a Barcelona (provenien de Sabadell) el seu pare va dir prou de monges, i començaren a estudiar en un centre obrer.

La Maria també va viure la dictadura de Primo de Rivera a l'escola, ella tenia 9 anys. Era una nena espavilada i la mestra que tenien també era una dona excepcional; era molt jove, tenia una visió del món molt àmplia i sobretot de la

dona, de les noies. Aplicava el Mètode Montessori, un avenç cultural que a Itàlia ja s'havia implantat, i aquí va tenir molta aplicació durant la República. Amb la generació del 27 ja hi havia un moviment de tipus cultural, i els va inculcar uns principis de llibertat, justícia i pau. Aquesta educació va ser fonamental per ella; sense entendre ben bé el significat (al ser petita) i al no existir mitjans de comunicació, poques ràdios, va començar a percebre un cert moviment revolucionari, sobretot sindical dominat per anarquistes, la CNT (Confederació Nacional del Treball) i també la UGT (Unió General de Treballadors). A Catalunya ja hi havia moviments de tipus reivindicatiu, per exemple, l'any 1929 es va fer una vaga general en contra de l'Exposició Internacional que patrocinava la Monarquia i la Dictadura de Primo de Rivera. En aquesta vaga general hi participà el seu pare, (no té constància de si era afiliat a algun partit), era sindicalista i reivindicatiu. Teòricament el seu pare era molt progressista, però com a la majoria de les famílies, a casa la realitat era una altra, ella, com a filla, havia de saber el mínim i ja està.

Però Maria no ho acceptava. En primer lloc perquè la mestra li havia ensenyat una visió diferent del paper de la dona i en segon lloc per influència de la seva mare.

Educació

A l'inici de la República l'ensenyament encara era per separat, els nois per una banda, les noies per una altra. En canvi, la República elimina i crea l'ensenyament mixt, l'anomenada coeducació, que es considera un avenç brutal. Maria viu aquests canvis el mateix dia en que es proclama la República, té 11 anys, i no tenia ni idea de què significaven aquells moments històrics. "La mestra el primer que va fer va ser treure la bandera monàrquica i va posar la republicana" ja que era un centre obrer. Aquesta nova educació va significar sortir dels temors de la religió que tot ho considerava pecat. En aquest moment és quan la Maria considera que es trenca definitivament amb tota l'època passada i en comença una de nova: "La mestra va desterrar de les nostres mentes tots aquells temors, sense enfrontaments directes, però les noies ens vam alliberar". L'ensenyament va ser molt ampli i van començar a llegir molt. També visitaven museus, el Palau de la Música Catalana, feien colònies escolars (ella no havia anat mai de vacances), feien representacions teatrals...

A part de l'educació general, tenien unes hores fora de l'horari escolar que dedicaven a assajar, a ballar sardanes. També ressalta la convivència entre nois i noies en aquesta nova educació: "el primer dia que la mestra ens va dir que anéssim a jugar junts, que va ser el primer dia que es va proclamar la República, en el pati tots ens miràvem amb reserva, perquè quan entràvem a l'escola pujaven primer els nois i quan ells ja eren a classe, pujàvem les noies". Considera que "es van tallar, es van obrir moltes portes de llibertat, ho vivies sense saber que estaves gaudint d'un sistema diferent, no ho podíem analitzar en aquells moments perquè no teníem suficient informació, però sí que ho vivies i després vas veure el contrast." Va anar a aquesta escola dels 12 als 13 anys.

Durant els primers dos anys de la República va viure amb un sistema pedagògic molt més avançat. "Vas començar a adonar-te que el sistema educatiu, el sistema en general, la participació, la joventut tenia més llibertat a la República. Eren aquests anys crucials, dels 11 fins als 15 anys, que es forma la personalitat de les persones, l'adolescència. Jo estava en una inquietud constant, perquè jo volia estudiar, volia ampliar els meus coneixements, però econòmicament a casa meva no es podia. Però el meu germà sí que ho podia fer, el meu germà treballava, era aprenent, anava a l'escola industrial de 7 a 9 i de 9 a 10 podia anar a una classe de francès, aquesta classe l'havia de pagar, les altres eren gratuïtes. I com que ell treballava, hi podia haver una despesa perquè pogués estudiar. Llavors jo em vaig rebel·lar. Jo ja treballava des dels 14 anys i aportava un jornal a casa, que amb aquest econòmicament vam millorar. Per tant jo també volia estudiar." Maria era una nena rebel i li molestava la diferència entre aquelles nenes benestants de l'escala i ella que era filla de la portera; no trobava una sortida possible, i li molestava que el seu germà pogués estudiar i ella no.

Va ser la seva primera rebel·lió, i el seu germà i la seva mare la van recolzar: "Vaig anar a una acadèmia de cultura general; aquest fet ja era la plenitud de la meva vida: era cultura general, no era una especialització, però significava entrar en un món diferent, no era aprendre les 4 regles, saber llegir i escriure i multiplicar, sinó conèixer autors, poder llegir, hi havia una altra cosa que jo podia arribar a tenir, una personalitat, i a més la meva mare m'ho havia inculcat des de petita".

República

La Maria equipara la República amb l'evolució d'una noia i també diu que els "principis d'aquella època van calar molt en la joventut, per això quan va esclatar la guerra es van posar tots a favor de la República."

Però la República al llarg dels temps s'ha idealitzat, i va tenir molts errors, tot i que tampoc va tenir temps de desenvolupar-se. Era democràtica i progressista, però la reacció en contra era molt forta, i a més el clergat era una institució amb molta influència. Cal tenir en compte que al 33 guanya les eleccions la dreta. La República per definició era molt progressista amb totes les seves lleis democràtiques però no oblidem que aquella República la van impulsar també molts sectors de dretes que també volien un canvi democràtic, en contra del que representava la monarquia, l'Antic Règim, l'autoritarisme, el conservadorisme. Es va fer una Constitució teòricament molt progressista però a la pràctica no es va fer una depuració de l'exèrcit, el clergat va continuar dominant i moltes de les lleis impulsades eren molt difícils d'aplicar-se. Però es van fer coses bones com en l'àmbit educatiu que es va experimentar un pas qualitatiu enorme i es va impulsar molt.

La Maria considera que va viure i tenir joventut dels 15 als 16 anys, va gaudir-la amb molts avantatges, molt bé i amb molta felicitat, i a més a més molt recolzada pel seu germà i la seva mare. "Dels 15 als 16 anys és una plenitud, sentir-se feliç, a més amb el meu germà, que em prestava una atenció extraordinària, els diumenges a la nit sempre sortia amb ell i els seus amics, és a dir la igualtat, ja que fins llavors les noies eren un grup i els nois un altre. Jo ja estava integrada, el meu germà tenia una sèrie d'amics nedadors, era una nena molt bufoneta, tenia els meus pretendents... jo em sentia com peix a l'aigua, el meu germà anava a participar a l'olimpíada, et senties fora d'aquell món una mica sòrdid de la nena de la portera, la nena que anava amb espadenyes i les altres amb sabates, llavors hi havia una diferència molt gran. En tot vaig canviar, en tot. Fins i tot **deien que jo havia estat com una flor, es va anar formant i de cop va esclatar**, això ho deia un amic del meu germà, que deia: "la nena ha sigut com una flor, era un capullo i després va esclatar i va ser una flor", però és perquè jo era molt feliç, molt feliç en aquell període."

Aquest és el perfil de la Maria l'any 36, amb 16 anys. Tal com diu ella rep una gran influència del seu germà que defineix com a un germà excepcional: noi molt intel·ligent, treballador i gran esportista. A més ell participava en el gran moviment de tipus esportiu que es preparava, l'Olimpíada Popular, en contra de la que es feia a Berlín, ja que era un excel·lent nedador. Era un bon fill, molt bon germà i després va ser un bon marit i bon pare.

Guerra Civil

En aquest context arriba la guerra el dia 19 de juliol. "S'anava a inaugurar l'Olimpíada popular, Barcelona bullia de gent que havia vingut de tot Europa i Amèrica, i eren molts els nois que participaven i els altres que ajudaven, tot bullia. A casa meva només es menjava Olimpíada, durant l'esmorzar, el dinar el sopar, a tothora parlaven de l'Olimpíada. El meu germà era nedador de fons, vàries vegades campió de Catalunya i sub-campió d'Espanya, fins i tot va participar a l'Olimpíada popular d'Anvers (Bèlgica). Aquell mateix dia de l'aixecament, el meu germà se'n va anar al club, un club obrer d'alumnes i ex alumnes de l'escola del treball i amateur, els clubs es nodrien del propi esforç de cada component del club. N'hi havia molts de clubs amateurs en aquell moment. El meu germà tornà del club i ens va dir: "s'ha suspès l'Olimpíada perquè s'han sublevat els militars". Aquí és quan comença la tragèdia de la nostra vida."

"El meu germà no se'n va anar al front de seguida, la fàbrica on treballava la van col·lectivitzar, ell va participar en aquesta col·lectivització i es va convertir en una fàbrica de motos i de màquines de cine (tot i que hi havia poc cine sonor). Hi va estar uns mesos, fins el 37. Llavors va anar en una escola de comissaris polítics, era una especialitat d'adoctrinar, ens havíem anat quedant sense exèrcit i era per crear un exèrcit popular. Molts dels nois no sabien ben bé perquè lluitaven, només ho sabien els voluntaris inicials, per això va aparèixer la figura dels comissaris polítics que anaven al front com si fossin monitors, a explicar el que era la República, la lluita. Fins que se'n va anar al front i va caure presoner dels feixistes a un atac a Aragó. En aquell moment, que el meu germà se'n anés al front va ser un revulsiu per mi, m'havia quedat sense feina perquè moltes indústries es van tancar, se'n van anar els amos i molts obrers ens vam quedar al carrer i es van començar a fer moltes

col·lectivitzacions." Ella treballava en un taller de confecció i la CNT i la UGT el van col·lectivitzar. Ella va participar en aquest taller que es va convertir en un taller conceputat com a indústria de guerra perquè es confeccionaven els uniformes de l'incipient exèrcit popular. Va participar-hi molt activament ja que el seu germà havia marxat al front, els militars i el clergat s'havien sublevat i els amos havien marxat.

Reconeix que els primers dies de la revolta militar es van fer coses mal fetes per part dels incontrolats que van matar capellans, incendiar esglésies; accions que van crear molt malestar en la petita burgesia i amb la gent republicana que no estava d'acord amb aquestes actuacions. Principalment estava dirigit per la FAI (Federació Anarquista Ibèrica) i la CNT, i molta gent ho va reprovar, la Maria entre ells. De fet, s'ha acceptat la culpa col·lectiva, en aquell moment s'havia creat el PSUC (ella encara no era militant) i no hi estaven d'acord com tampoc hi estava la Generalitat que va haver d'afrontar situacions molt difícils en aquest conflicte. "Va ser un esclat de tipus revolucionari després de tants anys d'explotació, de submissió, tota aquella classe oprimida es va alliberar d'això i va fer coses que no havia d'haver fet."

L'any 1937, amb 17 anys, la Maria es fa militant de les JSU (Joventuts Socialistes Unificades), però ho fa perquè pensa que ha d'ocupar el lloc que el seu germà havia deixat: "Ell havia marxat al front, m'havia inculcat uns principis de llibertat, i jo hi estava compenetrada, jo havia de seguir el camí del meu germà". Ideològicament el seu germà estava més polititzat i hi va ingressar de seguida, en canvi ella hi ingressà més tard per ajudar la República: "Pel meu pare que era republicà, per la injustícia que suposava haver traïcionat un jurament que havien fet els militars a la República i a un govern legalment constituït per unes eleccions democràtiques i lliures."

A més en el taller ho discutien tot (si s'havia d'augmentar la producció, si treballaven, si hi havia un bombardeig sortien a ajudar a desenrutar...) i un company del taller li va proposar anar a les assemblees i participar-hi. Però la Maria era una noia tímida i només tenia 17 anys. Tot i així va descobrir que si feia una observació l'escoltaven, fet que li donava molta seguretat. Començava a tenir raonaments, ja no només estava dirigida i havia d'acatar les ordres del seu pare. Per les circumstàncies hi havia una noia refugiada a

casa seva, que s'havia perdut a Santander, l'havia portat el seu germà, i va ingressar a les JSU perquè ella va començar a dir-li que vingués que s'hi trobaria molt a gust. Hi ingressà i efectivament de seguida es va identificar amb el programa. No sabia què era el comunisme ni el marxisme, però intentaven formar-los: hi havia classes de cultura general en els clubs (cèl·lules del partit) i també uns horaris de formació política. També hi havia cartells, fotos de Karl Marx, Friederich Engels, Vladimir Lenin... L'únic que sabia la Maria és que començaven a faltar els queviures, que hi havia refugiats, que els hospitals hi havia molts ferits, nens sense escolaritzar, que s'havien d'organitzar els refugis, i que estaven bombardejant la ciutat: "Els bombardeigs van començar en el 37, primer per mar i després per aire. Jo vaig passar molta por com molta gent, però no vaig deixar de treballar, participar, ajudar després del bombardeig. Vaig continuar fent tot el que fes falta en un país en guerra." Aquests van ser més motius per afiliar-se. Més tard va participar en tot el programa d'ajut a la reraguarda. "Em vaig sentir completament identificada i orgullosa de pensar que el meu germà estaria orgullós de mi". Però també va significar els primers enfrontaments seriosos amb el seu pare que no concebia que ella el contestés, que no arribés a les 9 de la nit a casa i ho fes més tard depenent de les reunions i de les assemblees. El seu pare volia que la seva mare l'acompanyés, així que hi va anar un parell de vegades per imposició, i quan va veure de què es tractava, va dir que ja no hi tornaria perquè ella s'adormia i en canvi, la nena treballava a les secretaries de l'associació. Havien ocupat pisos d'on la gent havia marxat, van ser els primers ocupes.

Amb la guerra es va sentir realitzada, perquè era una persona útil que va anar ocupant llocs de responsabilitat; no era per la seva capacitat ni preparació, sinó perquè les noies van fer un pas de gegant. Va significar la incorporació de la dona en la vida pública, ocupant fàbriques, conduint cotxes, autobusos, repartint material de guerra, treballant als hospitals... la dona va sortir de casa seva. Sense elles a la reraguarda no s'haguessin pogut resistir 32 mesos de guerra. Tot i així també hi havia algunes dones al front, ella no hi estava d'acord ja que sempre ha pensat que la dona no sabia tirar "tiros" com la major part dels nois que anaven al front, sinó que la dona feia falta a la reraguarda, ja que si els homes marxaven al front, elles havien d'ocupar els

seus llocs, no per discriminació sinó per necessitat. Les dones estaven als ajuntaments, dirigint les fàbriques... va ser un pas de tipus revolucionari.

La Maria considera que hi havia dues opcions: guanyar la guerra i fer la revolució o fer la revolució durant la guerra i perdre-la, que és el que va passar. Aquest era el principal enfrontament entre la teoria comunista i l'anarquista. "La realitat, la vida, ens ha donat la raó als que dèiem que primer havíem de guanyar la guerra." Era un pas revolucionari que la dona dirigís una fàbrica, que la dona estigués en la direcció dels hospitals, que estigués en el govern... ja s'estava fent una revolució.

A mesura que la guerra avançava, creixia la seva convicció que s'havia de lluitar contra el franquisme.

Clandestinitat

A la fi de la Guerra Civil els seus pares marxen a l'exili. Ella ho fa un temps més tard amb un grup de les JSU. Va estar en un camp de concentració a França, però la gendarmeria francesa al començar la Segona Guerra Mundial, va entregar gran part dels exiliats a la Guàrdia Civil Espanyola que la va retornar a Catalunya. El Govern francès va ser molt reaccionari, no els va ajudar gens, ni durant la guerra ni després, i els va entregar a Franco perquè els molestava tanta gent, tanta emigració política.

S'està dos anys a la clandestinitat, del 39 al 41, amagada per por a ser detinguda. S'estava vivint una caça de bruixes dels republicans i ella havia tingut una participació destacada, la seva implicació política durant la guerra era força coneguda i tenia por que algú la delatés. La seva mare havia tornat de l'exili voluntàriament ja que estava molt malalta. La Maria havia de treballar per poder mantenir la seva família composta per la seva mare i ella, però només ho podia fer de manera clandestina.

En aquells inicis de la dictadura hi havia molta solidaritat tot i la por, el terror, la misèria, la gana i tot i viure en un país desfet. Un company li va facilitar una feina de planxadora. Havia de treballar a la nit, amagada, i a més a més hi havia moltes restriccions de llum, només en donaven a la nit. Pràcticament no tenien mitjans per viure ja que vivia a casa d'uns amics amagada. Durant la Guerra hi va haver un absolut trencament familiar, ja que la família de la seva

mare era molt catòlica i es van posar a favor de Franco; en canvi ells s'hi oposaren i ja no van tornar a tenir mai més cap tipus de relació amb aquesta. La família del seu pare tampoc les va ajudar. El seu pare es quedà a l'exili. En aquell mateix temps el seu germà estava empresonat a Bilbao. La Maria va estar uns mesos a Bilbao amb el seu germà mentre feia de soldat, però havia de tornar a Barcelona perquè la seva mare estava molt malalta i era l'únic lloc on la podien atendre. Van ser uns mesos terribles: ella treballava de nit, no sortia de dia per por a que la reconeguessin, sort que a la casa on treballava acceptaven que anés a portar la feina a la nit, ja que amb la foscor era més difícil reconèixer les persones. Treballava en unes condicions pèssimes i a més a més hi havia el racionament, la situació era angoixant.

A la seva mare la van haver d'operar de càncer i no es va refer mai de la malaltia, vivia amb una angoixa terrible, no entenia aquella situació: els van prendre la casa, no tenien res de res, vivien de la solidaritat d'una família formada també per una mare i una filla, la qual tenia el marit també exiliat. Totes les famílies estaven trencades. "La postguerra potser va ser més dura que la guerra, perquè durant la guerra tenies llibertat, i la gent lluitava per uns ideals, la joventut no vam acceptar la idea de la derrota, aquella joventut vivíem encara amb esperança, no ho vam assimilar fins que vam ser a França, encara teníem l'esperança de poder resistir, perquè potser tampoc teníem la informació que tenia la gent gran, en la joventut encara hi havia esperit." Però la realitat era ben diferent: "estàvem en una condició d'inferioritat terrible, les democràcies no ens van ajudar, no els interessava el sud d'Europa. França i Anglaterra tenien por del comunisme, va ser una lluita molt desigual". A més les postures de tipus polític estaven enfrontades, sobretot amb els anarquistes. "Va ser molt difícil mantenir aquell esperit combatent, per les dificultats de cada dia, cada dia hi havia menys de tot, es va passar gana, por, morts, el front anava perdent terreny i la gent va començar a desanimar-se i el treball de la Quinta Columna, la feina dels feixistes emmascarats, que anaven destruint la moral de la gent a les cues pel racionament, ressaltant totes les deficiències... aquest va ser el principi de la desmoralització de la població civil i de l'exèrcit, es va lluitar fins l'últim moment, però la realitat va ser que tot ho vam tenir advers, només ens mantenia l'entusiasme i l'esperança que internacionalment hi hagués un canvi que no va existir". Parla de la tragèdia que va patir el poble

espanyol, amb una repressió brutal, afusellaments... Les xifres actuals mostren la inferioritat republicana envers els nacionalistes. **“Vam ser derrotats però no vençuts**, la persecució, la presó, vam ser una joventut estroncada, una generació que ens van destrossar”.

Tota la gent que aclamava a Franco encara hi és. Hi havia molta gent que hi estava obligada a causa de la por, però molta altra ho feia per convicció. El franquisme va crear unes generacions, no van ser unes generacions espontànies, molta gent per por, per la situació van participar en el franquisme i encara hi ha els hereus d'aquella Espanya.

“La generació que vam participar en la guerra i en la postguerra i a la lluita de tots aquells anys, ens havíem identificat i pensàvem que era possible crear un altre Estat. Hi havia gent que ideològicament no estava formada, només sabia que hi havia un programa amb unes lleis que ens afavorien, unes lleis que donaven una importància a la dona, que no estava sotmesa primer al pare i després al marit, sinó que era lliure de les seves decisions, i això la dona ho va entendre molt bé i ho va defensar, i per tant havíem de guanyar la guerra. Però després amb la repressió vam fer un gran pas cap enrera, la dona va haver de tornar a entrar a casa seva i va haver d'amagar tot allò pel que havia lluitat. A més a més la dona va haver d'amagar que el seu marit era a la presó o a l'exili o havia estat afusellat... Fins i tot havia d'ocultar als seus fills què havia passat amb el seu pare perquè sinó ja estaven marcats.” Els fills d'aquella gent derrotada van estar marcats des del principi, en primer lloc per la situació política i en segon lloc per la pròpia família que tenien por que fossin nens marcats.

Fins aquell moment la Maria va participar poc en activitats polítiques en la clandestinitat. El seu principal objectiu era treballar a la nit per poder mantenir-se, ella i la seva mare i cuidar-la ja que cada cop estava més malalta. I a més ho havia de fer tot d'amagat. Però tot va canviar amb la mort de la seva mare. La mare de la Maria es va suïcidar. No es refeia de la malaltia i tenia pànic al càncer que estava patint; a més no hi havia mitjans, fins i tot va haver de comprar el fil de sutura per poder-la cosir després de l'operació, és a dir no ens podem ni imaginar quina era la condició dels hospitals a l'any 41: les ferides s'infectaven, les operacions les feien inexperts ja que la classe mèdica eficient havia passat a l'exili. Hi havia una carència absoluta de tot. No va

poder suportar la tensió i la por constant de viure d'aquella manera, aquell ambient asfixiant entre la malaltia i la repressió.

La seva mare es pensava que en qualsevol moment les podien detenir i ella no es sentia culpable de res, ella no havia fet res, com molta altra gent no tenien implicació política, només la tenia la Maria, i les conseqüències d'aquesta militància van ser nefastes: els van prendre la casa, van haver d'anar a l'exili, el germà presoner, la família no volia saber res d'elles... era una tragèdia. I va decidir acabar amb aquella tragèdia. Evidentment la Maria ho va passar molt malament perquè a més es sentia culpable per no haver pogut ajudar la seva mare a sortir i superar aquella situació.

"En aquesta situació a mi ja m'era tot igual, viure, morir, amb la meva mare morta, el meu germà presoner, el meu pare a l'exili, la família m'havia abandonat... i quan em van demanar si jo volia participar en el treball clandestí, amb tots els riscos i conseqüències que hi havia, vaig dir que sí perquè tot m'era igual, i potser així podria fer alguna cosa en benefici dels altres, pels presos, per la gent amagada...". Així doncs l'any 1941 li demanen si vol tornar a participar en la lluita antifranquista i en la reorganització de la JSU i accepta.

"Era conscient que s'havia de fer alguna cosa, però aquella gent jove, jo per exemple acabava de fer 21 anys, no sabíem en aquell moment quina era la magnitud de la derrota i pensàvem, encara teníem l'esperit que si ens organitzàvem i fèiem un moviment en front al franquisme, podríem arribar, no a derrotar-lo però sí a fer-lo trontollar. La veritat no era aquesta, el franquisme cada vegada estava més recolzat, però ideològicament sí que pensaves que havies de fer alguna cosa". Aquest va ser el seu inici en la clandestinitat.

En la clandestinitat feia un treball d'enllaç, que era la principal funció de les dones. Va anar a Galícia per buscar enllaços, també va enllaçar Madrid i Catalunya. Catalunya va ser un dels primers llocs on es va organitzar la resistència política, però la guerrilla no va tenir massa incidències aquí, només una mica als pobles de l'interior de Catalunya. A altres regions d'Espanya, la guerrilla, la lluita armada, va tenir un paper important des d'un bon principi. En canvi aquí va ser més aviat de tipus polític des del començament.

Va haver d'anar a Madrid i ho acceptà sense cap problema ja que ja no hi havia res que la lligués amb Barcelona. "Malauradament vam ser detinguts molt aviat, no vam tenir quasi temps de fer res".

La van detenir a Madrid. Tots els grups polítics incipients que hi va haver estaven enllaçats els uns amb als altres. Per això quan van detenir un grup, "va ser com la pólvora: tot Espanya va caure". El principal fracàs va ser que hi va haver gent que es va infiltrar ja que no era difícil. Hi havia molta repressió per un costat i molta solidaritat per l'altre. Hi havia tanta gent presa i famílies de la gent presa que es trobaven en la mateixa situació i es veien i es coneixien als peus de les presons que establien una gran comunicació. Ella ho va viure molt de prop quan va estar vivint a Barcelona, vivia davant de la presó Model, del 39 al 40, i veure tot allò va ser un motiu perquè es sentís motivada a participar a la lluita antifranquista: "Al veure tota aquella tragèdia de les dones que tenien els homes a dins, les criatures... era dantesc aquella visió, i et senties identificada amb aquella gent, i els volies ajudar, moltes dones d'aquelles eren analfabetes totals. I un dels requisits que demanava el franquisme per poder ajudar el familiar és que havien de buscar avals, era una comunicació del capellà, o del burgès que descarregués la culpa dels que tenien empresonats. I moltes d'aquelles dones no sabien ni escriure, i la gent que encara érem a Barcelona, vam començar ajudar aquesta gent". Anaven allà amb una llibreta i els demanaven les dades, i els explicaven què havien de fer, ho feien tot clandestinament, però hi havia molta solidaritat. Es meravella de com aquelles dones, que era tan difícil trobar menjar, perquè només hi havia el racionament, aconseguien portar alguna cosa als homes que eren a dins, "portar un tros de pa a la presó era molt difícil, perquè ja no en tenien per menjar-ne elles, les dones es van quedar, dones que tenien 30 anys semblava que en tinguessin 50, de com estaven de demacrades, de gana, de por, de treballar de qualsevol manera ... i molta prostitució, dones que no tenien més remei que prostituir-se. Era la necessitat de supervivència."

Els 16 anys de presó

La detenen a Madrid. La porten a les Corts de Barcelona, de Barcelona altre cop a Madrid i de Madrid a Segòvia (on va participar a la famosa vaga de fam per aconseguir millores a les presons). De Segòvia l'empresonen a Alcalà

de Henares, fins que li donen la llibertat condicional. Després és desterrada a Santander i al cap d'un temps torna a Barcelona. És a dir va voltar per presons de tot Espanya.

“Els 16 anys que vaig passar a la presó, érem un conjunt de dones preses polítiques i estàvem separades de les comunes. Entre nosaltres no hi havia esperit de derrota, era un compàs d'espera. Això va ser l'autodefensa per no enfonsar-te, no pensaves que el franquisme durés tants anys, pensaves que hi havia unes condicions de tipus polític internacional, que no es van donar, però tenies aquella esperança. Et deies a tu mateixa que el principal era no enfonsar-te i que havies d'aprofitar el temps, estudiar molt i allà és on culturalment i políticament moltes ens vam formar. Els partits, principalment els comunistes, perquè d'anarquistes només vaig trobar dues preses i d'Esquerra Republicana només una, eren els principals formadors quan vaig estar a Madrid. Sempre miraven de portar-te a una presó ben lluny del teu origen, per deslligar-te de la família, com més tard s'ha aplicat amb els etarres.” Per la Maria el 16 anys que va passar a la presó van ser un lapsus de temps, perquè mai es van sentir derrotades.

Recorda que tots els presos tenien “madrines”, noies de la Sección Femenina que els hi enviaven cartes, els anaven a veure, els hi rentaven la roba, els hi portaven paquets... La solidaritat sempre va arribar molt més als presos que a les preses.

Fins l'any 1950 no torna a veure el seu germà. El torna a veure quan ell surt de la presó de Burgos on va estar nou anys i el primer que fa és anar-la a veure. El seu germà també es va implicar en la clandestinitat quan va sortir de la presó, però també va refer la seva vida. Es va casar amb una companya de presó de la Maria. I és a partir d'aquest moment que la Maria comença a tenir família, fins aquell moment només tenia la família de la presó, les seves companyes de condemna. El seu germà fa venir el seu pare de l'exili i no el veurà fins l'any 1957 quan ella surti de la presó.

“Abans de la Guerra era un nena, durant la Guerra una adolescent i després de la Guerra ja era un dona”. Durant la guerra es va anar formant i a la presó es va convèncer que no s'havia equivocat de camí.

La reinserció a la societat

Surt de la presó i ho passa molt malament (com totes les persones que van estar empresonades), ja que era l'any 1957, en ple franquisme i l'adaptació a la nova situació va ser molt difícil, l'ambient: "havies de començar de nou des de zero". La Maria tenia 37 anys, no era ni jove ni vella, però estava molt malalta per les condicions de la presó i els maltractaments de la policia. Va quedar molt marcada, físicament s'anava refent de les múltiples malalties i de l'operació que li van fer, però la ferida més gran era com l'havien maltractada psicològicament. Tot aquest procés d'adaptació el va superar amb l'ajuda del seu germà i de la seva cunyada, perquè van ser meravellosos. Però l'ambient de desconfiança que es vivia entre el seu entorn era permanent.

Per exemple ha viscut al mateix lloc durant 40 anys i tots els seus veïns no sabien qui era realment ja que "no podies dir res al teu entorn, ningú sabia qui eres". Tot i que la policia havia vingut diversos cops a casa seva només ho sabia la portera que també eren gent que no eren del règim.

En sortir de la presó va veure reafirmat que totes les llibertats per les que havien lluitat van quedar aniquilades, anul·lades, perseguides.

A més a més va aparèixer la secció femenina que adoctrinava la gent i anaven a les presons a regenerar la gent jove.

Va sortir de la presó a l'abril del 57 i a la tardor del mateix any era a la porta de la presó de Burgos. Li van demanar si volia anar a Burgos perquè en el 58 es va començar a fer una campanya d'amnistia per alliberar els presos i ella va acceptar: "jo em tornava a jugar la llibertat, però no pots deslligar-te quan has estat 16 anys en una situació com la meua, vivint en una presó, la presó la portes a dins, encara que t'alliberis de moltes coses. Són fantasmes, hi ha moltes coses amb les que relaciones aquella època. Tot i així has viscut, has creat una família, moralment no t'has compromès amb el règim, al contrari t'has convençut de que havies de lluitar per la raó. No teníem la força de les armes però teníem la força de la raó. I això és el que ha mantingut la resistència de tants anys i de tanta gent que ha col·laborat. Em vaig casar, vaig trobar un company amb afinitats absolutes (un guerriller que va caure

presoner el 1947), i he anat vivint. Tal com diu aquell "**confieso que he vivido**". Però amb moltes limitacions."

Societat actual

Davant el plantejament que la lluita en defensa del govern legítim de la República va ser una lluita molt més ideològica, potent i sentida, Maria ho reafirma molt convençuda. Afegeix que "**sense ideals no es pot viure**".

Continua opinant i sentència que el conformisme de la gent de la societat de consum d'avui en dia no té sortida. Tot i així reconeix que sovint sorgeixen situacions en què la gent surt al carrer a protestar, posant l'exemple de la guerra contra l'Iraq. Considera que falta motivació però que aquesta s'acabarà donant i no tardarà massa; potser serà la immigració que desembocarà en la motivació de la població. També es posiciona en el tema de la immigració i diu que el que és lamentable és que aquest fenomen sigui manipulat; l'aterroritza la manera en què la gent marxa dels seus països. La solució de la immigració és crear en els seus països els mitjans perquè no hagin de marxar i això no interessa al capitalisme.

Situació de la dona en la actualitat

"**La dona no està alliberada**, no esteu alliberades, el que passa és que tenim molts més avantatges, però la llibertat que volen moltes noies, no és la llibertat per la qual nosaltres vam lluitar. Arribar a casa a les 3 de la matinada no és llibertat, és el capitalisme que li interessa molt aquest atordiment per amagar que aquestes noies, aquesta generació no està satisfeta."

"Hi ha una part molt reduïda de dones que sap el que vol i a on va, però hi ha d'haver un fonament educatiu des de baix, a l'escola, allà és el lloc fonamental on s'ha d'inculcar que la llibertat no és fumar, ni anar a les discoteques fins a les 6. La dona no està alliberada i la que es considera que està alliberada perquè treballa i té una independència, està doblement esclavitzada. Sí que gaudeix d'avantatges tècnics (rentadora, rentaplats...) però està sotmesa a la llar. Les dones joves tenen una càrrega moral més grossa que les que són velles; estan més insatisfetes perquè elles consideren

que han aconseguit una sèrie d'avantatges dins de casa, però al mateix temps, tenen doble feina." La Maria considera que les dones autònomes i independents no es senten realitzades perquè continuen estan lligades a les tasques de la llar, però ara s'hi afegeix la càrrega del terreny laboral. "La feina i tot allò que han de fer fan que vagin estressades, que arribin a casa de mal humor; no viuen pels nens pel marit." Per això l'única manera d'arreglar aquesta situació és "canviant les estructures, a la feina, en el lleure, en tota una sèrie de coses, i han de ser els joves els que ho heu de fer." Opina que "la joventut actual res del que teniu us ha costat un esforç, i al no haver de fer cap esforç no es valora el que es té. Teniu més informació però molt dolenta; els mitjans d'informació són terribles, però és la manera que té el capitalisme d'emascarar les vertaderes necessitats de la gent: partits de futbol, concerts... amb la finalitat d'atordir els joves, però aquests joves tampoc estan contents, perquè no tenen una sortida".

La Maria, una senyora de més de 80 anys, està convençuda que aquesta societat actual està a l'inici de la seva decadència. Se n'ha adonat quan ha viatjat per Grècia, Egipte, territori de les civilitzacions més avançades de la seva època i que ara "són 4 runes". Considera que estem destruint la naturalesa, l'espai, el medi que ens envolta i que la contaminació produïda per nosaltres és cada cop més perillosa. La Maria es consola dient que "és el final d'una civilització, però després d'aquesta en sorgirà una altra perquè la vida no es deté".

La Maria com a víctima de la repressió franquista vol justícia. Però, per ella, justícia significa que es sàpiga què ha estat el franquisme i que es facin públiques totes les atrocitats que es van cometre.

JULIANA MARTÍNEZ MOLINERO

L'entrevista a Juliana Martínez la vaig fer el mateix dia que l'anterior. Maria i Juliana fa molts anys que es coneixen, ho van fer a través de la militància d'ambdues al PSUC, i s'ha creat un vincle d'amistat entre elles. La Juliana em va explicar la seva història personal, quasi oposada a la de la Maria, però igual de sorprenent. Juliana no va anar mai a l'escola, mai va rebre una formació política i tampoc mai va estar tancada a la presó. Però Juliana va estar molts anys al peu del canó militant en el seu partit i tirant la seva família endavant.

Primer va haver de fer front a passar de la infància a l'adolescència amb el seu pare tancat a la presó; després va immigrar a Barcelona i va haver de mantenir la seva família mentre el seu marit estava empresonat.

Juliana Martínez Molinero va néixer als anys 20 a un poble proper a Cuenca. La seva joventut la va passar cuidant la família i anant a veure el seu pare a la presó. Cap als anys 50 va emigrar cap a Barcelona seguint el seu company sentimental amb qui tingué dos fills. A Barcelona va tornar a estar a l'exterior de les presons en aquest cas per visitar el seu marit.

Juliana no ha tingut mai una formació política teòrica però des de ben jove va donar suport a la causa antifeixista a través del PSUC, partit amb el que va col·laborar fent accions clandestines.

Juliana declara que des de la pubertat es va haver de fer una dona perquè s'havia de cuidar de la casa i de les germanes petites.

Ella no ha estat a la presó però ha estat al peu de la presó. Es defineix com una dona molt senzilla, molt humil, però que ha passat una vida també molt dura.

És semi analfabeta però tal com diu la seva companya Maria Salvo "ha estat una col·laboradora fantàstica i encara és al peu del canó". Maria afegeix que "Jo he tingut unes possibilitats que no has tingut tu, jo vaig estar a la presó i em van robar la joventut, però allà em vaig adonar que valia la pena estar-hi perquè vaig reafirmar els meus ideals". Juliana que escolta atentament les seves intervencions ho afirma: "Clar, és que per exemple vosaltres estàveu organitzades a dins, però a fora no hi havia cap organització, al contrari, ningú

sabia el que et passava i ni ho podies dir tampoc, no tenies ajuda de ningú, ni de família, ni d'amistats, perquè no volien saber què et passava. I si algú ho sabia també s'apartava. Va ser molt dur tant pels de dins com pels de fora [de la presó], perquè no hi havia de res i havies d'estar pendent dels que estaven a dins i a fora, i els de fora teníem menys dels que estaven a dins perquè el poc que hi havia a l'exterior era per portar-los-hi."

Juliana durant la Guerra Civil i els primers anys de postguerra va viure al seu poble natal; un poblet petit però que tenia 16 veïns a la presó de Cuenca. Les dones de les famílies d'aquests homes empresonats, entre els quals es trobava el pare de Juliana, van decidir organitzar-se: "Dues o tres dones anirem a Cuenca, (que estava a 60 km del poble), i llavors el menjar que els hi podem portar l'administrarem i ho anirem a portar a la porta de la presó."

Aquest viatge no era fàcil. Els familiars estaven empresonats en un seminari a la part més alta de la ciutat i havien de pujar-hi des de baix de tot, a peu i amb un cistell ple de menjar. Llavors havien de passar per un carreró molt estret, on a l'hivern hi havia molt de gel i molta gent queia i es trencaven braços, cames ja que relliscaven a causa del gel i el pes que duïen. Quan entraven a dalt del carreró hi havia una esplanada i només podien entrar-hi d'una en una a portar el cistell. Es passaven moltes hores fent cua, esperant que els toqués el torn ja que hi havia molta gent. Juliana va haver de passar per tot aquest camí molts cops, tenia al voltant de 13 anys.

Els seus dos germans eren a la guerra, un va tornar aviat i l'altre va passar a França. Aquest últim quan va tornar de França ho va fer molt malalt. Els presoners provinents de França venien molt mal alimentats i per tots els llocs on va passar no hi havia condicions higièniques i hi havia molta humitat, fet que li va provocar una peritonitis tuberculosa i que no es podia operar. El seu germà va demanar un "salvo conducto" i el seu pare li va fer, tot i que pensava que no arribaria viu al poble a causa del seu estat de salut. Li van fer el "salvo conducto" on hi deia que "com a persona és bona, però amb ideals d'esquerres com tota la seva família". Van estar un temps sense saber res d'ell i un dia van rebre una carta de Barcelona que deia que estava a l'hospital militar. D'allà el van traslladar a Lleida en un lloc anomenat les "fletxes

negres". Llavors van tornar a estar un temps sense saber res d'ell, fins que un dia es va presentar un "sanitario" que venia a fer entrega d'aquell noi que com que s'havia de morir, el venien a entregar a la família i a les autoritats del poble.

El seu pare era a la presó, i un oncle del noi va anar a l'ajuntament a fer presència, i li van dir: "aquest noi es morirà i la culpa la teniu vosaltres, perquè aquest noi és un infeliç". Havia anat a la guerra sense haver sortit abans del poble, i se'n va anar amb la quinta. Va estar una mica més d'un any malalt, no hi havia medicaments, menjar, no hi havia res de res. I la seva mort va ser inevitable.

El seu pare encara era a la presó, i entre totes feien el que podien per portar-los menjar. No treballaven, allà no hi havia feina, però hi havia horts i sobrevien del poc que produïen, però passaven molta gana, no hi havia res. La seva mare no podia anar a veure el seu pare perquè havia de cuidar del seu germà. Ella i la seva germana se'n cuidaven del seu pare.

Durant tot aquell temps Juliana va passar molta gana i molt de fred. Quan la Juliana tenia 19 anys el seu pare va sortir de la presó i la situació va canviar una mica.

Es comença a relacionar amb el qui serà el seu marit, un voluntari de guerra que va fer el servei militar Astúries. L'any 1938 també l'havien fet presoner i va estar 1 any tancat al calabós per ser "rojo". Torna al poble (era del mateix poble que la Juliana) i treballa transportant resina. Aquest tenia un títol desterrat a Barcelona que li ofereix anar a treballar allà. Va decidir venir a Barcelona on va buscar una feina i posteriorment un pis on viure, va portar tota la seva família i també va fer venir la Juliana.

A la Juliana li va costar molt adaptar-se a la nova situació. Estava molt desorientada ja que venia d'un poble petit i tancat del que pràcticament no havia sortit mai i es trobava en una ciutat gran, fosca i desconeguda. Va estar 10 anys ajuntada amb el seu marit, fins que ell es va posar malalt i van decidir casar-se per la seguretat dels fills. De fet en haver-se estat durant 10 anys junts sense haver-se casat per l'església i tenint dos fills, haurien pogut anar a la presó per "amancebamiento".

L'any 1951 van pujar el preu dels tramvies i es va convocar una vaga general. Hi van haver molts empresonats, entre aquests el marit de la Juliana.

Juliana ha de tirar endavant tenint el marit a la presó i sense treballar perquè ha de cuidar els seus fills. Es va trobar en moltes dificultats per sobreviure, per això declara que **“para seguir hay que tener un sentimiento”**.

Durant el període que el seu marit és a la presó deixa la seva filla amb els avis que agafa la malaltia del xarampió. A causa d'aquesta malaltia va tenir un tumor al coll, durant un any i mig el recorregut diari de la Juliana era primer anar a l'hospital a curar la nena i d'allà a la presó a veure el seu marit. La Juliana se'n va sortir d'aquesta situació gràcies a la xarxa de solidaritat que hi havia entre els familiars dels presos. Però fora d'aquest àmbit de relació entre familiars de presos no n'hi havia gens de solidaritat perquè hi havia molta por a ser conegudes o que algú les denunciés.

La Juliana tenia permís per anar a veure el seu marit a la presó perquè els seus cognoms coincidien, ella es deia Juliana Martínez Molinero i el seu marit Gerardo Martínez Molinero. Aquest fet era causa que tots dos eren del mateix poble i quasi tot el poble compartia cognoms. Gràcies a aquesta casualitat ella podia entrar a la presó fent-se passar per una germana, ja que com a esposa seva no hi podia anar perquè només estaven ajuntats.

El dia de la Mercè els fills podien visitar i passar el dia amb els pares que estaven emprisonats a la Presó la Model de Barcelona. Un any que la Juliana va portar els seus fills perquè passessin un sol dia amb els seu pare, els hi van dir que els havien traslladat a Ocaña, i al cap d'uns dies ja els van tornar, només ho van fer perquè no poguessin compartir un dia amb els seus pares.

Segons la Juliana el que més van patir va ser fam, fred i por, molta por a que qualsevol dia en qualsevol moment registressin el lloc on vivien.

Per tirar endavant la família, la Juliana i el seu marit es van fer càrrec d'un quiosc. Aquest quiosc el pagava el partit (PSUC) ja que s'hi repartien els diaris clandestins com el “Treball” i el “Mundo Obrero”.

El fet de tenir un quiosc d'aquest tipus era un gran risc. A casa seva hi guardaven una màquina d'escriure per repartir propaganda. Però abans de començar a utilitzar-la van registrar casa seva i els hi van trobar. El seu marit coneixia totes les accions del seu partit, el PSUC, però no n'explicava res a la Juliana per la seva seguretat. Ella no sabia absolutament res del que feia el seu marit, però era un punt de suport molt important. Juliana feia de recolzament

de moltes accions que es feien en el quiosc i allà hi rebien les cartes polítiques de l'organització. El quiosc era un punt estratègic de comunicació entre membres del partit clandestí.

ANTÒNIA ADROHER I PASCUAL

La següent entrevista ha estat feta a través de Puri Molina i Requena que va escriure la biografia d'Antònia Adroher al ser la mestra guardonada en la convocatòria del VIII Premi "mestres 68" (2000) per la tasca desenvolupada en el món de l'educació. Puri

Molina es va entrevistar diverses vegades amb l'Antònia i amb el seu espòs, però a causa de la malaltia que pateix l'Antònia va ser difícil que li expliqués amb exactitud la seva vida. Carmel Rosa que fou periodista va ajudar-la a conèixer l'Antònia, tot i que no va compartir amb ella ni la infància ni la joventut. Amb la Puri hi vaig quedar a mitjans del mes d'octubre i m'hi vaig posar en contacte a través d'una professora de l'institut que em va suggerir que seria interessant tenir l'entrevista d'una dona que va tenir un paper important aquí, a Girona. A través de l'explicació de la Puri queda constància de la trajectòria de l'Antònia en aquest treball.

Antònia Adroher i Pascual va néixer a la ciutat de Girona l'any 1913. El seu pare era ebenista i tenia una botiga on venia els mobles que fabricava; la seva mare era cosidora. Vivien al carrer Nou i formaven part de la petita burgesia gironina. Va rebre molt bona educació fins als 15 anys, període en què va descobrir la seva vocació de mestra. Era una noia inquieta amb ideals, i amb la República es va afiliar al POUM⁴⁶. Durant un curt període (4 mesos) entre l'any 1936 i 1937, va ser regidora de cultura i propaganda a l'ajuntament de Girona. Va ser expulsada de l'ajuntament quan es va declarar il·legal el POUM i va tornar a exercir de mestra que era la professió que més l'omplia. Amb la fi de la guerra i la derrota dels republicans es va exiliar a França on va estar a diferents camps de concentració. A l'exili va conèixer el seu espòs, Carmel Rosa (Barcelona 1912- Banyuls-sur-mer 2006), també militant del POUM i van continuar militant al seu partit des de l'exili. Amb l'arribada de la

⁴⁶ **POUM:** Partit Obrer d'Unificació Marxista. Partit marxista dissident. El POUM es funda el setembre de 1935 i desapareix després dels fets de maig de 1937.

democràcia espanyola van tornar al seu país natal però no s'hi van quedar ja que no van notar que es volguessin dur a terme els canvis revolucionaris que tant havien esperat des de l'altra banda de la frontera.

El 19 de Setembre de 2006 va ser entregada la Creu de Sant Jordi a Antònia Adroher i Pascual com a mestra i activista política; en la mateixa edició també li fou entregada a Carmel Rosa i Baserba com a activista polític.

Qui era l'Antònia?

La història personal de l'Antònia ve a ser com la història de totes les dones de la seva generació amb l'única diferència que pertanyia a la petita burgesia de Girona. El seu pare tenia un negoci propi (ebenisteria, construïa mobles), i des de ben petita es va distingir per la seva rebel·lia, era una noia adolescent rebel i molt lluitadora. Quan va tenir clar que volia ser mestra tot i que no s'estilava que les dones estudiessin, va fer tots els possibles per aconseguir-ho. El seu destí per la seva situació familiar, per l'entorn social del moment, era que s'hagués dedicat a aprendre mecanografia (per ajudar en el negoci familiar) i labors. En la seva lluita personal per ser mestra va tenir el recolzament molt important del seu germà, Enric Adroher (immers en el món sindical i polític) i del seu primer xicot que també la va animar, ajudar i defensar que estudiés.

L'Antònia era una dona rebel, i aquesta rebel·lia la portava a veure les injustícies de la societat del moment. La seva lluita personal va ser rebel·lar-se contra la situació familiar, lluitar per poder estudiar perquè creia en l'educació com a base transformadora de la societat. No es va deixar vèncer davant les dificultats i va voler lluitar a favor d'una societat més igualitària i més justa des d'una perspectiva educativa ja que era una persona profundament vocacional.

Des de ben jove va trencar amb la docilitat i la passivitat, valors típics en la seva situació, i va ser molt lluitadora ja que tenia clares les coses.

Què li va significar la República?

Els moviments polítics del moment no tenien cap to feminista per reivindicar els drets d'igualtat de la dona vers l'home, tot i que sí que acceptaven la inserció

de la dona en el món laboral. Entenien la lluita de la dona unida a la lluita de l'home, no existia una lluita específicament feminista.

Amb l'arribada de la República, els canvis que es proposaven van ser molt ben rebuts per les dones ja que significaven l'alliberament de la dona. Tot i això la pràctica va ser molt curta en el temps, i es van haver de compatibilitzar aquestes mesures en un període de guerra en què la vida social i ciutadana no era la normal.

Però aquest canvi no va ser sobtat. Els anys previs van estar marcats de lluites socials, d'injustícies... ja que hi va haver la dictadura de Primo de Rivera que va ser molt sagnant. Tots aquests factors a nivell social predisposen un poble a tenir ganes de viure altres situacions, de poder posar en pràctica idees del socialisme, del comunisme, de l'anarquisme... de totes les tendències polítiques del moment. La República va significar un canvi històric molt important.

Què li va significar la Guerra Civil Espanyola?

L'Antònia va viure l'inici de la guerra d'una manera molt tràgica. El seu xicot que l'havia ajudat i animat tant a complir el seu somni de ser mestra va ser l'única víctima mortal que hi va haver a Girona el dia de l'alçament nacional, el 19 de juliol. L'Antònia n'estava molt enamorada i els primers 8 o 9 mesos va estar molt enfonsada.

Passat un temps de dol va poder remuntar la situació i va començar la seva militància activa al POUM. El 21 d'Octubre de 1936 el POUM va formar part del govern de coalició d'esquerres de l'ajuntament de Girona i l'Antònia que estava a la llista electoral va sortir escollida com a "consellera". Va ser la primera dona regidora a l'ajuntament de Girona; i pot ser que fos la primera dona regidora de tots els ajuntaments d'Espanya tot i que no s'ha pogut comprovar.

Antònia Adroher va ser nomenada regidora municipal de Cultura i Propaganda però va tenir un paper destacable en la regidoria d'educació. Deixa l'aula i li toca viure els moments més transformadors de la República que consistien en posar en pràctica totes les mesures del CENU, Consell de l'Escola Nova Unificada (equival a l'actual departament d'educació i d'universitats). L'Antònia va esdevenir la representant del CENU a Girona.

Va prendre mesures per assegurar que tota la mainada tingués un àpat calent al migdia al menjador escolar. Cada dia es presentava a una escola sense avisar i dinava amb els mestres, volia saber en primera persona si el que donaven de menjar era adequat i correcte per als alumnes.

Va ser un personatge conegut a qui tocà posar en marxa les escoles coeducatives, impulsar una bona sanitat en aquestes, aconseguir escolaritzar tots els nens; especialment els nens refugiats que es desplaçaven fugint de les zones en guerra i les famílies els acollien i també els escolaritzaven.

Durant aquesta època l'ensenyament era en català, tot i que a causa de la situació de nens refugiats d'altres parts d'Espanya, i per tant si era necessari se'ls parlava en castellà: "Això ho explicàvem en castellà i llavors en català, la mateixa classe de dues maneres sempre de manera que el nano pogués dir-ho en català o en castellà segons com els hi vingués". També van posar en pràctica l'ensenyament actiu. Fins aquell moment l'ensenyament es basava en una enciclopèdia que havien de memoritzar el que es deia allà i prou, per tant tot el saber i tota la informació depenia d'unes enciclopèdies; era avorrit i predominava la disciplina.

Amb la República es va passar d'un ensenyament domesticat a un ensenyament actiu on els nens i les nenes descobrien les coses per ells mateixos, existia un treball a la natura... Eren metodologies revolucionàries i experimentals que es van poder aplicar en escoles republicanes. "Escrivíem molt, teníem llibretes, no recordo haver tingut cap llibre (...). En aquell moment era la il·lusió, fèiem horts, hi havia patates, la mainada plantava mongetes... allà sempre hi havia flors."⁴⁷

Durant la guerra es va formar el Secretariat Femení del POUM i a Girona el van formar una cinquantena de dones entre elles l'Antònia. A nivell de Catalunya van impulsar programes d'alfabetització i formació política i també tasques d'auxili. "En aquells moments els militants del partits treballaven perquè s'havien de guanyar la vida, i després de sortir de la feina, gairebé tothom, almenys les dones, anaven al local. Hi anaves segons el temps que tenies i allà es treballava cada dia. Quan les peces eren fetes, ja hi havia les responsables que feien els paquets i s'enviaven al front." A Girona el Secretariat Femení va

⁴⁷ Transcripció de Puri Molina, *Antònia Adroher i Pascual. Aproximació biogràfica*. Barcelona, Premi Mestres 68, 2002, pàg.55

organitzar una manifestació pel centre de Girona sota el lema "més val ser viuda d'heroi que dona de miserable". Des del SFPOUM també potenciaren les publicacions d'opinió sobre temes com la sexualitat, el control de la natalitat i l'avortament.

Segons la ideologia del POUM els termes guerra i revolució havien d'anar units; eren partidaris de fer la revolució al mateix temps que hi havia la guerra. La situació de guerra significava fer la revolució, canviar la societat alhora que es lluitava.

Els enfrontaments entre la mateixa esquerra, entre els mateixos partits que defensaven la República va ser una de les causes que va provocar la davallada de l'exèrcit republicà i probablement també va fer perdre la guerra. Aquests enfrontaments i canvis polítics dins del Govern de la Generalitat, van configurar un mapa polític nou. L'entrada de militants del Partit Socialista Unificat de Catalunya, el PSUC, va desencadenar la dimissió dels militants del POUM que van ser expulsats del govern⁴⁸. Per aquest motiu l'Antònia va haver de cessar com a regidora de l'ajuntament de Girona el 16 de febrer de 1937. Els militants del POUM van haver de passar a la clandestinitat. L'enfrontament polític que hi havia a Rússia entre estalinistes i trotskistes va arribar aquí i va haver-hi una gran repressió contra els militants del POUM; tots els seus locals van ser tancats. L'aventura de l'Antònia com a regidora de l'ajuntament de Girona va ser breu, exactament 4 mesos.

Aquest va ser el seu paper més important des d'una perspectiva històrica ja que si no hagués estat del POUM no hagués ocupat el càrrec de regidora i hagués passat a la història com a una lluitadora més, probablement anònima com tantes altres.

Un cop va quedar interrompuda la seva tasca a l'ajuntament de Girona, l'Antònia es reincorporà com a mestra: "Me'n vaig anar a una escola. Era l'escola Giner de los Ríos. Havia estat l'escola dels Maristes allà dalt a la Catedral". Era una escola gran, els alumnes eren fills d'un barri humil i tenia alumnes de diverses procedències. Va compartir docència amb altres mestres gironins reconeguts per la seva professionalitat i els nous mètodes emprats.

Què va fer després de la guerra?

⁴⁸ En el govern de la Generalitat, ERC i el PSUC s'enfrontaren a la CNT-FAI i al POUM en una lluita pel control del poder. Comunistes i trotskistes estaven enfrontats.

Acaba la guerra, a la seva família eren 7 germans i 5 van haver d'exiliar-se. La família que es va quedar aquí va patir molt la repressió ja que eren coneguts republicans. El pare de la família Adroher no va superar la situació de la seva família desfeta i va morir poc després, "el meu pare va morir de tristesa"; la part de la família que quedava viva i es va quedar aquí va viure la repressió del franquisme en primera línia: a la seva mare li van expropiar el negoci familiar, la van empresonar i humiliar. Les germanes d'Antònia que es van quedar a Girona també haurien estat empresonades però eren menors d'edat.

L'Antònia va marxar cap a l'exili amb dues germanes seves i unes companyes del POUM. Van aconseguir arribar a Perpinyà on hi havia exiliat el govern de la Generalitat, i van viure durant un temps en una masia amb mig centenar de refugiats on va tenir l'oportunitat de viure de prop la solidaritat i la fraternitat: "l'ajut entre nosaltres era extraordinari...amb les famílies franceses també..., a França vam trobar partits que eren germans nostres i ens varen ajudar molt."

Però uns gendarmes els traslladen a tots a diferents camps de concentració que estaven plens de refugiats antifeixistes.

En els anys de refugiada l'Antònia s'ajuntà amb en Carmel, un militant del POUM procedent de Barcelona amb qui havia coincidit en algunes reunions i també en l'exili; des d'aquell moment van iniciar la seva lluita ideològica junts des de l'exili i també van iniciar junts la seva vida personal.

L'Antònia i en Carmel també van viure la Segona Guerra Mundial i la repressió del nazisme.

De fet, l'Antònia i en Carmel formen part d'un generació que va viure els fets històrics més sagnants del segle XX: van néixer amb la dictadura de Primo de Rivera, van viure poc temps la República, van patir la Guerra Civil, el llarg camí cap l'exili, la II Guerra Mundial i la repressió nazi. Quan per fi acaba la guerra coneixen i descobreixen la República Francesa i la democràcia.

En aquell temps vivien a París (on van ser dues peces clau en la formació del Casal Català de la ciutat) i viuen els fets del maig del 68: manifestacions, concentracions, debats a la Sorbona, enfrontaments amb la policia; van viure un de les revoltes estudiantils més importants que va aconseguir estendre's a tota la societat francesa.

Tornen al seu país natal quan mor Franco i experimenten una forta decepció. A l'exili es vivia el món polític amb molta intensitat, hi havia partits i militants que es reunien des de l'altra banda de la frontera del seu país. El col·lectiu del POUM que quedava viu va quedar molt decebut quan va arribar i va veure que no es volia fer cap revolució dels canvis socials en profunditat; els va frustrar trobar un país adormit. El seu cercle de gent intel·lectualment definida per unes idees revolucionàries, pel respecte a la República van viure una gran frustració. L'Antònia va decidir quedar-se a viure a França, però visitava sovint la família que vivia a Catalunya.

Creu que la dona està alliberada?

Després de la dictadura es va viure un moviment feminista molt fort i es van posar en peu una sèrie de reivindicacions. El temps de la dictadura havia estat d'una foscor terrible. La dona sempre és la que més paga les conseqüències socials i polítiques de situacions nefastes com les dictadures.

L'inici de la democràcia va ser l'esclat del moviment de dones.

Comparant els primers anys de la transició amb l'actualitat hi ha hagut canvis molt importants pel que fa a l'alliberament de la dona. S'ha equiparat la condició de la dona amb la de l'home, però encara no estem alliberades. Ho estem individualment, però no globalment.

Una de les principals demostracions de que no existeix aquest alliberament és les relacions tan desiguals que es creen a nivell de parelles, de relacions amoroses que desemboquen en la violència de gènere. Som una societat on vivim de manera molt punyent i bèstia la violència de gènere, per tant no es pot dir que la dona està alliberada.

Les dones tenim accés a la cultura, les universitats estan més plenes de dones que d'homes, però és una transformació que ha comportat molt d'esforç.

La dona és la que lluita als països del tercer món per alimentar els fills.

Per tant la dona està parcialment alliberada i segons en quins contextos i societats. A nivell legislatiu, en les societats democràtiques, la igualtat està plenament assolida i acceptada per escrit; però la realitat és una altra com es demostra amb l'imaginari mental de "ets meva" que desemboca en la

violència domèstica. Aquest sentit de possessió crea relacions desiguals i de dominació.

Una dona que vol optar a llocs d'importància dins la seva professió, ha de renunciar a una faceta que només té la dona com és la maternitat; no té les mateixes possibilitats que un home.

CONCLUSIONS

La situació de la dona va experimentar un canvi qualitatiu molt important amb la proclamació de la República. Es van desenvolupar nombroses iniciatives legislatives que canviaren la vida personal, professional, cultural i sobretot social de la dona que els atorgaren nous drets i llibertats.

El dret a vot es va aconseguir pel fet que la República era un nou sistema polític democràtic que implicava que tots els ciutadans poguessin votar. Mai va existir un moviment sufragista femení que reivindicés aquest dret com havia passat anys enrere als Estats Units o a la Gran Bretanya, sinó que va ser a causa de la lluita que van exercir els intel·lectuals i polítics més progressistes del país, amb una de les tres úniques dones diputades al Congrés, Clara Campoamor, al capdavant de la defensa d'aquest dret. El dret a vot va ser font del debat polític més important de l'època. Un sector de l'oposició, el més conservador i reaccionari, s'hi oposava basant-se en tòpics i estereotips que al llarg de la història s'havien relacionat amb el fet de ser dona: ignorant, irracional, impulsiva... L'altre sector, d'esquerres i teòricament progressista, defensava la idea que aquell no era el moment d'atorgar el dret a vot ja que s'acabava d'implantar la República i no es podia posar en perill.

El dret a vot va ser el primer pas que es va fer durant la República per a l'emancipació de la dona. El novembre de 1933 les dones van poder votar per primer cop a les eleccions generals; va ser el primer cop que van poder exercir un dret bàsic i essencial com a ciutadanes.

L'aprovació de la llei de divorci i de matrimoni civil hagués hagut de significar un canvi radical en la relació de submissió que hi havia entre home-dona. Però no va ser així. La nova Legislació catalana ja no atorgava al marit autoritat sobre la dona; però aquesta necessitava el permís del marit per firmar un contracte de treball. La submissió de la dona continuava essent present en una societat totalment patriarcal. El divorci va significar per moltes dones l'alliberament d'una relació sovint insostenible i els permetia iniciar noves relacions sentimentals, però va tenir un èxit molt mínim també a causa de la mentalitat de la societat que no acceptava aquesta pràctica. La introducció

del matrimoni civil només va ser conseqüència del sentiment anticlerical que creixia cada cop més; només les persones més progressistes i sobretot durant la Guerra Civil es van casar civilment.

La legislació que legalitzava la pràctica de l'avortament va ser molt innovadora per l'època i reflectia el canvi que estava patint el país. Per primer cop es parlava obertament de sexualitat i de plaer, i no únicament de reproducció. Es parlava d'avortar legalment sota quatre supòsits, un dels quals era respectar la maternitat no desitjada. Aquesta regulació no només va lluitar per legalitzar l'avortament sinó que també impulsà l'assistència sanitària a les mares treballadores i als seus fills, potencià el coneixement de tècniques anticonceptives i començà a parlar de l'abolició de la prostitució. Per primer cop la dona tenia dret a decidir sobre el seu propi cos. Tot i això, la iniciativa no va tenir l'èxit esperat a causa de la situació de guerra que patia el país, i sobretot a causa de la mentalitat tancada de la societat influenciada durant molts segles per l'església que no acceptava la pràctica de l'avortament.

Amb la República el canvi en l'educació va ser realment notable. Per primer cop es va plantejar un ensenyament laic, públic i en català i on nens i nenes aprenguessin junts; a més es van aplicar mètodes pedagògics innovadors com l'educació activa que motivava i despertava molt més l'interès de l'alumnat. Per la dona va significar un canvi abismal ja que per primer cop es pretenia educar-la intel·lectualment de cara a un futur digne professionalment, i no només en aspectes de la llar i la seva funció de mestressa de casa.

La inserció de les dones en el món laboral va ser un procés que va experimentar un canvi molt important en poc temps. Amb l'esclat de la Guerra Civil les dones van ocupar tots aquells llocs de treball que el homes havien deixat per anar a lluitar al front; per tant no van ser unes iniciatives preses per potenciar l'emancipació de la dona, sinó que van ser mesures per evitar la paralització econòmica i industrial del país. Les dones van tenir un paper molt destacat en la guerra civil, elles van ser les que van fer que el país no s'enfonsés i la reraguarda funcionés. Van conduir trens, dirigir hospitals i fàbriques i, fins i tot, van lluitar al front. Van fer front a totes les noves activitats

laborals amb energia i esforç per aprendre-les i fer-les bé; van demostrar que eren capaces de fer les mateixes feines que els homes igual o millor.

Les tres entrevistades confirmen que la República va significar l'inici d'una nova etapa tal i com la defineix Maria Salvo "va ser un esclat d'entusiasme, de participació, de ganes de participar en la vida social, política, va ser una efervescència de la joventut, es van crear molts centres culturals, la joventut sentia ànsia de llibertat, d'emancipació, de participació, de crear un món millor. Érem uns idealistes". Diuen que aquest canvi el van experimentar sobretot les noies de ciutat on hi havia el gran moviment ideològic, mentre que al camp la situació no va experimentar grans canvis. Totes tres sentencien que "la República va significar un gran canvi per a les dones de l'època".

Però és molt important mencionar que totes les mesures legislatives que es van dur a terme en favor de l'emancipació de la dona van ser a causa del que significava que l'Estat espanyol gaudís d'un sistema polític republicà i democràtic i que per tant, defensava i representava la igualtat de tots els individus en la societat. No va ser pel fet d'existir un moviment feminista potent que lluités per aconseguir tots aquests avenços. Com s'ha demostrat, la mentalitat conservadora predominava en la ciutadania i mesures progressistes i innovadores com l'avortament, el divorci o el matrimoni civil, no estaven ben vistes ni recolzades per la major part de la societat.

El fet que les iniciatives legislatives en favor de l'emancipació de la dona continuessin creant-se i aplicant-se en les zones republicanes durant la guerra civil, era indicatiu que la idea de canviar la societat i la mentalitat d'aquesta continuava vigent i amb més força. De fet es pot considerar que la Guerra Civil va enfortir i fer créixer el sentiment de lluita per la igualtat. Per primer cop les dones van ocupar llocs de treball fins al moment inconcebibles per la seva condició de dones i es van adonar que eren totalment capaces d'exercir les mateixes feines que els homes i obtenir-ne un salari digne a canvi.

Maria Salvo descriu perfectament aquest sentiment que anava creixent en les dones durant la Guerra Civil: "amb la guerra em vaig sentir realitzada, era una persona útil i vaig anar ocupant llocs de responsabilitat; no per la meua capacitat ni preparació, sinó perquè les noies van fer un pas de gegant."

Les tres entrevistades formen part de la primera generació de dones que van lluitar i aconseguir viure en igualtat amb l'home. Per aquest motiu van lluitar contra el franquisme i van descobrir una ideologia per defensar.

Quan finalment el feixisme es va imposar a tot l'Estat espanyol i es va implantar un règim dictatorial, totes les lleis creades durant el període republicà van quedar aniquilades. També es van aniquilar els drets democràtics com el dret a vot o la llibertat d'expressió. Aquesta nova situació política va fer que tots els ciutadans de l'estat deixessin de tenir drets i llibertats i que tots aquells que havien lluitat per defensar-los, fossin durament represaliats a través de la humiliació, la pobresa, la tortura o la mort. Però a part de perdre els drets i la repressió mencionada, la dona va perdre molt més: el dret a treballar, a rebre una educació digna, a administrar els seus propis béns... va perdre tots els drets de ciutadana i d'ésser humà. La dona va quedar totalment sotmesa a les decisions del règim, com tots els altres ciutadans, però també sotmesa a les decisions primer del seu pare i després del seu marit.

Totes tres entrevistades descriuen el Franquisme com una època de foscor on la gana, la por i el silenci formaven part de la vida diària, mentre que des de l'exili, dominava la sensació d'impotència i d'enyor. Es pensaven que aquesta situació no duraria gaire temps, que les potències democràtiques que estaven lluitant contra el nazisme llavors alliberarien l'últim estat feixista que quedaria a Europa. Tot i així consideren que "vam ser vençuts, no derrotats. Cap força repressiva pot aniquilar els anhels de justícia i llibertat."

Si el govern legítim hagués guanyat la República hagués suposat un avenç social, cultural i polític molt important i sobretot per les dones. Per primer cop nombrosos intel·lectuals i polítics amb clars ideals d'esquerra, innovadors i de mentalitat més oberta, van instaurar un règim democràtic on s'estaven produint grans avenços en tots els aspectes. El principal problema que es van

trobar i s'haguessin trobat, és el fet que haurien hagut de canviar la mentalitat d'una Espanya conservadora i fermament catòlica, cap a una Espanya més oberta i més formada. Tot i així, aquest procés hagués comportat un cert temps que tot canvi i tota evolució necessita.

L'Estat espanyol hagués pogut tenir un paper rellevant dins de l'àmbit europeu ja que durant la República es van dur a terme iniciatives semblants a les que prenen els països del nord, molt desenvolupats i avançats en aspectes socials com encara avui en dia ens demostren.

Com s'observa, el Franquisme va fer retrocedir tot el país a finals del segle XIX; un país on van tornar a tenir poder els sectors més reaccionaris, retrògrades, i conservadors de la societat com els militars i l'església.

El fet d'investigar, valorar i comparar la situació de la dona sota un règim democràtic com la República, amb un règim dictatorial com el Franquisme, m'ha fet qüestionar quina és la situació actual de la dona en una societat democràtica i desenvolupada com és la nostra.

Durant el període republicà es van aconseguir mesures revolucionàries per a l'emancipació de la dona en molt poc temps. Actualment tenim els mateixos drets i les mateixes llibertats que tenien les dones que vivien a l'estat espanyol durant la Guerra Civil a les zones republicanes. Tenim les mateixes lleis que aleshores i legal i jurídicament les dones estem en igualtat de condicions que els homes.

Però tal i com passava fa més de 70 anys la total igualtat entre l'home i la dona només es demostra sobre el paper de les lleis, però la realitat és una altra.

Les dones podem votar a totes les eleccions com ho van fer la primera generació de dones votants el novembre de 1933. És veritat que les dones tenim total potestat sobre els nostres béns, ens podem divorciar i casar civilment. És cert que les dones podem avortar després de tants anys de reivindicació sota el lema "Avortament, lliure i gratuït". També és veritat que totes les dones podem accedir a una educació digna i de qualitat. Finalment també és cert que les dones tenim accés a tots els llocs de treball.

Però al sector laboral és on es fan més paleses les discriminacions pel fet de ser dona. Segons diversos estudis els homes guanyen prop d'un 20% més que les

dones pel mateix lloc de treball. Per zones, Catalunya està en el quart lloc de discriminació salarial, només per darrere de Múrcia, les Canàries i Castella i Lleó.

Per les dones és molt més difícil accedir a càrrecs de responsabilitat pel fet de ser dones. Han d'adaptar la vida personal a la laboral, compten amb una doble jornada laboral (la del seu lloc de treball i la de les feines de casa) i s'han d'esforçar molt més que els homes en demostrar que són capaces d'ocupar un lloc de responsabilitat. Segons les dades d'ASEME (Associació Espanyola de Dones Empresàries), a Espanya les dones directives representen només el 3% de la població activa, per sota d'altres països europeus, com ara Alemanya o França, on representen un 5%.

A les discriminacions salarials i a les d'optar a un càrrec de responsabilitat, s'hi ha d'afegir l'abús per part dels homes. Segons un estudi de CCOO un 18% de les dones ha patit algun tipus d'abús en el seu lloc de feina.

Però la desigualtat no només és present en l'àmbit laboral. La submissió continua existint en els vincles sentimentals entre parelles i aquesta submissió és, sovint, sinònim de violència. Aquesta violència de gènere tant pot ser psíquica com física, i pot acabar amb la mort de la dona. L'any passat a l'Estat espanyol, van morir a mans de les seves anomenades parelles o exparelles, 69 dones, vuit més que el 2005, segons dades de l'estudi *Feminicidis a Espanya 2006* del Centre Reina Sofia per a l'estudi de la Violència. Catalunya és la segona comunitat autònoma amb més nombre de dones mortes en mans de les seves parelles o ex-parelles (19 durant el 2006). Per províncies, Barcelona encapçala la llista (7 dones mortes).

Aproximadament es van fer 16000 denúncies per violència de gènere durant el 2006 només a Catalunya.

Però si traspassem les fronteres del nostre país veurem que les discriminacions per raó de sexe són encara més presents a altres parts del món. La violència contra les dones, en les seves diferents manifestacions, afecta la vida de milions de dones i nenes arreu del món. Es calcula que una de cada tres dones en el planeta és apallissada, coaccionada a tenir relacions sexuals o sotmesa a altres tipus d'abusos en algun moment de la seva vida. Aquesta

problemàtica afecta dones de tots els països del món, és una circumstància que traspassa fronteres, cultures, llengües o religions. L'Organització Mundial de la Salut ha alertat que la violència de gènere és la primera causa de la disminució de l'esperança de vida entre dones de 15 a 44 anys, per sobre de guerres, accidents de tràfic i dels diferents tipus de càncer.⁴⁹

També és important recordar que el 70% dels pobres de la Terra són dones, és a dir, la gran majoria de pobresa l'acumulen les dones.

El 65% dels analfabets de la Terra són dones, és a dir, hi ha el doble de dones que d'homes que no saben llegir.

Les dones ocupen només el 6% de llocs ministerials de la Terra.

A l'Àsia es calcula que hi ha un milió de criatures, la gran majoria nenes, obligades a exercir la prostitució.

A Anglaterra, una de cada sis dones ha estat violada un cop a la seva vida.

A Mèxic, Xile i la república de Corea, dues dones casades de cada tres són víctimes de la violència domèstica.

En definitiva, podem considerar que la dona no ha assolit en la realitat els objectius d'igualtat que les lleis li atorguen. Però tal i com diu la Maria Salvo l'única manera d'arreglar aquesta situació és "canviant les estructures, a la feina, en el lleure, en tota una sèrie de coses, i han de ser els joves els que ho heu de fer".

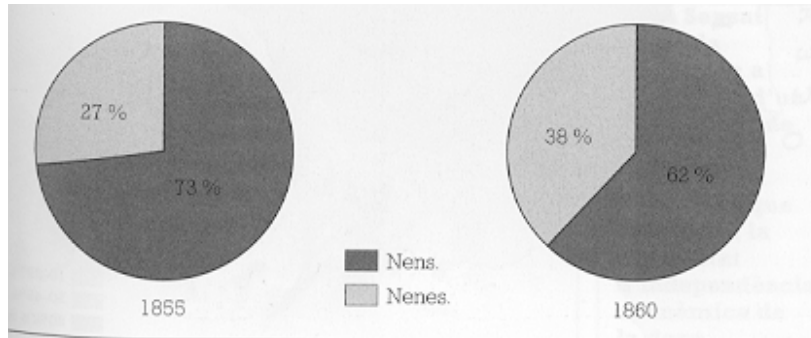
La igualtat no està assolida ni a un país democràtic com el nostre ni molt menys a països empobrits on la submissió de la dona és molt més gran. Fa més de 70 anys la generació més esplèndida de dones que ha tingut mai aquest estat va lluitar per uns ideals, va lluitar perquè la dona tingués les mateixes oportunitats que els homes, va lluitar per la seva emancipació i llibertat com a individu. Segons la teoria, en l'actualitat tenim tot això, però no és així. L'única manera de canviar aquesta situació és fer-ho tal i com ho van fer les dones que avui tenen 80 anys: lluitant. Lluitar pels nostres drets, per les nostres llibertats i per aconseguir una societat igualitària; en definitiva, lluitar per aconseguir un món millor.

⁴⁹ Dades extretes de la pàgina web d'Amnistia Internacional.

APÈNDIXS

APÈNDIX 1

1.1. Matriculació de nens i nenes a les escoles primàries de Catalunya (1855-1860).

GATELL, Cristina. *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcelona, Barcanova, 1993. p. 43

1.2. Nombre d'alumnes Universitàries per Districtes.

DISTICTE UNIVERSITARI	CURS 1919-1920	CURS 1927-1928
Barcelona	54	229
Granada	24	124
La Laguna	-	14
Madrid	174	799
Múrcia	11	20
Oviedo	4	31
Salamanca	10	70
Santiago de Compostel·la	10	116
Sevilla	13	46
València	18	53
Saragossa	13	123

M. García, C. Gatell, J. Palafox, M. Risques. *Arrel Batxillerat Història*, Barcelona. P. 185.

1.3. Població analfabeta (en %).

ANY 1900	HOMES	DONES	TOTAL	ANY 1930	HOMES	DONES	TOTAL
ESPANYA	39	61	59	ESPANYA	36	64	32
CATALUNYA	39	61	53	CATALUNYA	34	66	21

M. García, C. Gatell, J. Palafox, M. Risques. *Arrel Batxillerat Història*, Barcelona. P. 185.

1.4. Distribució regional del nombre d'homes i dones que van participar a les vagues a Espanya entre 1905 i 1921.

	HOMES	DONES	TOTAL
Andalusia	273	49	332
Aragó	202	62	264
Castella la Nova	354	74	428
Castella la Vella	302	78	380
Catalunya	613	220	833
Extremadura	38	10	48
Galícia	79	13	92
Illes Balears	54	16	70
Múrcia	28	6	34
Navarra	20	4	24
País Basc	125	75	200
València	266	104	370
Total Espanya	2354	711	3065

GATELL, Cristina. *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcelona, Barcanova, 1993. p. 37

APÈNDIX 2

2.1. DISCURS DE CLARA CAMPOAMOR A LES CORTS L'1 D'OCTUBRE DE 1931

Domingo 1ro octubre 2006

Señores diputados: lejos yo de censurar ni de atacar las manifestaciones de mi colega, señorita Kent, comprendo, por el contrario, la tortura de su espíritu al haberse visto hoy en trance de negar la capacidad inicial de la mujer. Creo que por su pensamiento ha debido de pasar, en alguna forma, la amarga frase de Anatole France cuando nos habla de aquellos socialistas que, forzados por la necesidad, iban al Parlamento a legislar contra los suyos.

Respecto a la serie de afirmaciones que se han hecho esta tarde contra el voto de la mujer, he de decir, con toda la consideración necesaria, que no están apoyadas en la realidad. Tomemos al azar algunas de ellas. ¿Que cuándo las mujeres se han levantado para protestar de la guerra de Marruecos? Primero: ¿y por qué no los hombres? Segundo: ¿quién protestó y se levantó en Zaragoza cuando la guerra de Cuba más que las mujeres? ¿Quién nutrió la manifestación pro responsabilidades del Ateneo, con motivo del desastre de Annual, más que las mujeres, que iban en mayor número que los hombres?

¡Las mujeres! ¿Cómo puede decirse que cuando las mujeres den señales de vida por la República se les concederá como premio el derecho a votar? ¿Es que no han luchado las mujeres por la República? ¿Es que al hablar con elogio de las mujeres obreras y de las mujeres universitarias no está cantando su capacidad? Además, al hablar de las mujeres obreras y universitarias, ¿se va a ignorar a todas las que no pertenecen a una clase ni a la otra? ¿No sufren éstas las consecuencias de la legislación? ¿No pagan los impuestos para sostener al Estado en la misma forma que las otras y que los varones? ¿No refluye sobre ellas toda la consecuencia de la legislación que se elabora aquí para los dos sexos, pero solamente dirigida y matizada por uno? ¿Cómo puede decirse que la mujer no ha luchado y que necesita una época, largos

años de República, para demostrar su capacidad? Y ¿por qué no los hombres? ¿Por qué el hombre, al advenimiento de la República, ha de tener sus derechos y han de ponerse en un lazareto los de la mujer?

Pero, además, señores diputados, los que votasteis por la República, y a quienes os votaron los republicanos, medita un momento y decid si habéis votado solos, si os votaron sólo los hombres. ¿Ha estado ausente del voto la mujer? Pues entonces, si afirmáis que la mujer no influye para nada en la vida política del hombre, estáis -fijaos bien- afirmando su personalidad, afirmando la resistencia a acatarlos. ¿Y es en nombre de esa personalidad, que con vuestra repulsa reconocéis y declaráis, por lo que cerráis las puertas a la mujer en materia electoral? ¿Es que tenéis derecho a hacer eso? No; tenéis el derecho que os ha dado la ley, la ley que hicisteis vosotros, pero no tenéis el derecho natural fundamental, que se basa en el respeto a todo ser humano, y lo que hacéis es detentar un poder; dejad que la mujer se manifieste y veréis como ese poder no podéis seguir detentándolo.

No se trata aquí esta cuestión desde el punto de vista del principio, que harto claro está, y en vuestras conciencias repercute, que es un problema de ética, de pura ética reconocer a la mujer, ser humano, todos sus derechos, porque ya desde Fichte, en 1796, se ha aceptado, en principio también, el postulado de que sólo aquel que no considere a la mujer un ser humano es capaz de afirmar que todos los derechos del hombre y del ciudadano no deben ser los mismos para la mujer que para el hombre. Y en el Parlamento francés, en 1848, Victor Considerant se levantó para decir que una Constitución que concede el voto al mendigo, al doméstico y al analfabeto -que en España existe- no puede negárselo a la mujer. No es desde el punto de vista del principio, es desde el temor que aquí se ha expuesto, fuera del ámbito del principio -cosa dolorosa para un abogado-, como se puede venir a discutir el derecho de la mujer a que sea reconocido en la Constitución el de sufragio. Y desde el punto de vista práctico, utilitario, ¿de qué acusáis a la mujer? ¿Es de ignorancia? Pues yo no puedo, por enojosas que sean las estadísticas, dejar de referirme a un estudio del señor Luzuriaga acerca del analfabetismo en España.

Hace él un estudio cíclico desde 1868 hasta el año 1910, nada más, porque las estadísticas van muy lentamente y no hay en España otras. ¿Y sabéis lo que dice esa estadística? Pues dice que, tomando los números globales en el ciclo de 1860 a 1910, se observa que mientras el número total de analfabetos varones, lejos de disminuir, ha aumentado en 73.082, el de la mujer analfabeta ha disminuido en 48.098; y refiriéndose a la proporcionalidad del analfabetismo en la población global, la disminución en los varones es sólo de 12,7 por cien, en tanto que en las hembras es del 20,2 por cien. Esto quiere decir simplemente que la disminución del analfabetismo es más rápida en las mujeres que en los hombres y que de continuar ese proceso de disminución en los dos sexos, no sólo llegarán a alcanzar las mujeres el grado de cultura elemental de los hombres, sino que lo sobrepasarán. Eso en 1910. Y desde 1910 ha seguido la curva ascendente, y la mujer, hoy día, es menos analfabeta que el varón. No es, pues, desde el punto de vista de la ignorancia desde el que se puede negar a la mujer la entrada en la obtención de este derecho.

Otra cosa, además, al varón que ha de votar. No olvidéis que no sois hijos de varón tan sólo, sino que se reúne en vosotros el producto de los dos sexos. En ausencia mía y leyendo el diario de sesiones, pude ver en él que un doctor hablaba aquí de que no había ecuación posible y, con espíritu heredado de Moebius y Aristóteles, declaraba la incapacidad de la mujer.

A eso, un solo argumento: aunque no queráis y si por acaso admitís la incapacidad femenina, votáis con la mitad de vuestro ser incapaz. Yo y todas las mujeres a quienes represento queremos votar con nuestra mitad masculina, porque no hay degeneración de sexos, porque todos somos hijos de hombre y mujer y recibimos por igual las dos partes de nuestro ser, argumento que han desarrollado los biólogos. Somos producto de dos seres; no hay incapacidad posible de vosotros a mí, ni de mí a vosotros.

Desconocer esto es negar la realidad evidente. Negadlo si queréis; sois libres de ello, pero sólo en virtud de un derecho que habéis (perdonadme la palabra, que digo sólo por su claridad y no con espíritu agresivo) detentado, porque os disteis a vosotros mismos las leyes; pero no porque tengáis un derecho natural para poner al margen a la mujer.

Yo, señores diputados, me siento ciudadano antes que mujer, y considero que sería un profundo error político dejar a la mujer al margen de ese derecho, a la mujer que espera y confía en vosotros; a la mujer que, como ocurrió con otras fuerzas nuevas en la revolución francesa, será indiscutiblemente una nueva fuerza que se incorpora al derecho y no hay sino que empujarla a que siga su camino.

No dejéis a la mujer que, si es regresiva, piense que su esperanza estuvo en la dictadura; no dejéis a la mujer que piense, si es avanzada, que su esperanza de igualdad está en el comunismo. No cometáis, señores diputados, ese error político de gravísimas consecuencias. Salváis a la República, ayudáis a la República atrayéndoos y sumándoos esa fuerza que espera ansiosa el momento de su redención.

Cada uno habla en virtud de una experiencia y yo os hablo en nombre de la mía propia. Yo soy diputado por la provincia de Madrid; la he recorrido, no sólo en cumplimiento de mi deber, sino por cariño, y muchas veces, siempre, he visto que a los actos públicos acudía una concurrencia femenina muy superior a la masculina, y he visto en los ojos de esas mujeres la esperanza de redención, he visto el deseo de ayudar a la República, he visto la pasión y la emoción que ponen en sus ideales. La mujer española espera hoy de la República la redención suya y la redención del hijo. No cometáis un error histórico que no tendréis nunca bastante tiempo para llorar; que no tendréis nunca bastante tiempo para llorar al dejar al margen de la República a la mujer, que representa una fuerza nueva, una fuerza joven; que ha sido simpatía y apoyo para los hombres que estaban en las cárceles; que ha sufrido en muchos casos como vosotros mismos, y que está anhelante, aplicándose a sí misma la frase de Humboldt de que la única manera de madurarse para el ejercicio de la libertad y de hacerla accesible a todos es caminar dentro de ella.

Señores diputados, he pronunciado mis últimas palabras en este debate. Perdonadme si os molesté, considero que es mi convicción la que habla; que ante un ideal lo defendería hasta la muerte; que pondría, como dije ayer, la cabeza y el corazón en el platillo de la balanza, de igual modo Breno colocó

su espada, para que se inclinara en favor del voto de la mujer, y que además sigo pensando, y no por vanidad, sino por íntima convicción, que nadie como yo sirve en estos momentos a la República española.

Extret de http://www.mujaresenred.net/article.php3?id_article=768

APÈNDIX 3

3.1. Llei del divorci

3.2. Llei sobre la capacitat Jurídica de la dona i dels cònjuges.

3.3. Decret de la reforma eugènica de l'avortament.

3.4. Codi Civil de 1889

3.5. Llei per a la protecció de la natalitat contra l'avortament i contra la propaganda d'anticonceptius.

APÈNDIX 4

4.1. Cartells de l'època republicana que fan referència a la dona.

1937-1938

BIBLIOGRAFIA

BIBLIOGRAFIA

- **Libres**

Associació Dones del 36. *Un silenci convertit en paraula*. Barcelona, setembre 2006.

BEEVOR, Anthony. *La Guerra Civil Española*. Barcelona, Crítica, 2005.

CHACÓN, Dulce. *La voz dormida*. Madrid, Afaguara, 2002.

DI FEBO, Giuliana. *Resistencia y movimiento de mujeres en España. 1936-1976*. Barcelona, Icaria, 1979.

DUBY, Georges i PEUST, Michelle. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Madrid, Taurus, 1993

FONSECA, Carlos. *Trece rosas rojas*. Madrid, Temas de hoy, 2005.

GATELL, Cristina. *Dones d'ahir, dones d'avui*. Barcelona, Barcanova, 1993.

LIENAS, Gemma. *El diari lila de la Carlota*. Barcelona, Empúries, 2001.

NASH, Mary. *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*. Madrid, Taurus, 1999.

MOLINA, Puri. *Antònia Adroher i Pascual. Aproximació biogràfica*. Barcelona, Premi Mestres 68, 2002.

PORTELL, Raimon i MARQUÈS, Salomó. *Els mestres de la República*. Badalona, Ara Llibres, 2006.

▪ **Articles**

GOLDEN, Lester. "Barcelona 1909: Les dones contra la quinta i l'església". *Revista Avenç*, n.º. 109 (octubre 1987), p. 48-54.

LUNA, Joana. "L'esport, un miratge de l'alliberament? El club femení d'esports 1928-1936". *Revista Avenç*, n.º. 112 (febrer 1988), p. 26-29.

MACIÀ, Elisenda. "Institut de Cultura: un model de promoció cultural per la dona catalana". *Revista Avenç*, n.º 112, (febrer 1988), p.18-20.

MOLINERO, Carme. "Mujer, franquismo, fascismo. La clausura forzada en un "mundo pequeño", *Historia Social*, núm. 30. (1998), p. 97-117.

NASH, Mary. "Política, condició social i mobilització femenina: les dones a la Segona República i a la Guerra Civil", a NASH, Mary (dir.), *Més enllà del silenci: dones a la història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat. Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, 1988, p. 243-264.

PEÑALVER, Carme "Les dones a les associacions populars: una presència invisible". *Revista Avenç*, n.º. 112 (febrer 1988), p. 22-25.

▪ **Llibres de text**

M. Llorens, R. Ortega, J. Roig. *Albera Història*, Barcelona, Vicens Vives, 2004.

A. Alcoberro, F. Barceló, J. Castillo, N. Montardit. *Història Batxillerat*, Barcelona, Teide, 1997.

M. García, C. Gatell, J. Palafox, M. Risques. *Arrel Batxillerat Història*, Barcelona

- **Enciclopèdies**

Gran enciclopèdia catalana, Barcelona 1980

- **Diccionaris històrics**

Diccionari d'història universal. Barcelona, Edicions 62, 1995

Diccionari d'història de Catalunya. Barcelona, Edicions 62, 1993

- **Pàgines web**

<http://www.fundanin.org/curbet1.htm>

<http://centros5.pntic.mec.es/ies.parque.de.lisboa/alumnos2001/25.htm>

<http://www.nodo50.org/unidadcivicaporlarepublica/segunda%20republica/mujeres%20de%20espana.htm>

<http://canales.diariosur.es/fijas/esp/malagasigloxx/tema12.htm>

http://www.eldimoni.com/article.php?id_article=666

<http://canales.diariosur.es/fijas/esp/malagasigloxx/tema12.htm>

http://www.diba.es/francescabonnemaison/adjunts/publicacions_reflexions20.pdf

<http://www.fundacionginer.org/historia.htm>

<http://www.segundarepublica.com/index.php?opcion=2&id=46>

<http://www.solonosotras.com/archivo/15/biog-pasionaria-220801.htm>

<http://www.lamalla.cat/canal/dona/noticies/article?id=156792>

<http://www.amnistiacatalunya.org/dones/viol-genero-esp-03-11-25.html>

<http://www.santfeliu.org/segonarepublica/antoniad.htm>

http://cmc.cat/cartells/congres_dona.jpg